

Újpesti

2009. szeptember XVI. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

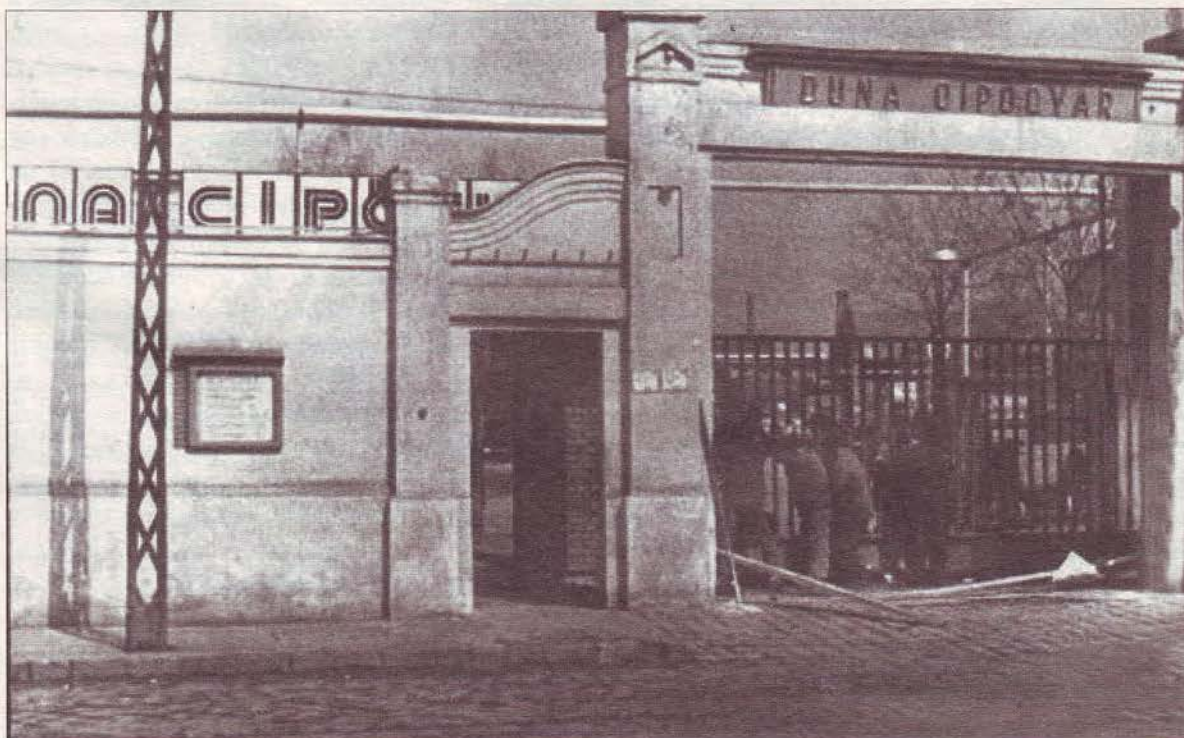

A Duna egy időben Tyumenig kalandozott. Ott csordogált Szibériában, időnként partra vetett húsz-harminc konténert, amelyekben a helyi asszonyok nagy boldogságára bélelt női csizmák százai érkeztek a távoli szocialista Nyugatról. Az Újpestről indított szállítmányban a bundás, fekete lábbelik között néha testvéri meglepetésként elrejtettek pár tucat sötétbarnát is.

A mi Dunánk akkoriban összekötötte az NDK-t és az NSZK-t, Ausztriát és Belgiumot, sőt még Kanadába is tett egy kanyart. Számunkra évtizedeken keresztül „bölc és nagy volt a Duna...”. Az itthoniak mégsem ezt a márkát viselték. Sokan hordtak Tisza cipőt, mások az Alföldi bőrpapuc-

stot hozták divatba. Jutott a Bonyhádi, a Minőségi, a Szombathelyi, az Ipoly és a Szabolcs cipőkből is. Ám a Duna Cipőgyár szinte kizárólag világjáró lábbeliket készített, hiszen exportra dolgozott. Hogy bolygónk távoli tájain a kiválasztottak térdig járhassanak a Dunában, Újpesten három műszakban kattogtak a gépsorok.

Lassan húsz éve, hogy az egykori hömpölygő folyam eliszaposodott holtágként végelgyengülésnek indult. Napjainkban csak a Tábor utcai sportpálya őrzi a nevét. A tyumeni nők azonban ma is az elvágódás csehovi sóhajával emlegetik a hatalmas ládákat, amelyeken a „Fabrika Duna” felirat hirdette az igazi minőséget. □ *Rojkó Annamária*

A „Duna Cipő” belülről...

„Uj helyzet a Wolfnerben. Néhány hete annak, hogy a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket, köztük a Wolfner-gyárat is államosították. Elég rövid idő ez ahhoz, hogy a közben történt változásokat kiértékeljük, mégsem felesleges ha ezt megteesszük. [...] Ma már minden fillér, amellyel több hasznót érnek el, a dolgozók összességének a javára szolgál, tehát nem egyéni, hanem közcélú, szociális. A munkásság ezt megértette és ennek bizonyítéka, hogy a magyarországi cipőgyárak között az első, a börgyárak között a második helyet értük el a most folyó munkaversenyben.” (Élmunkás, I. évf. 2. szám, évjelölés nélkül)

„Negyedéves szinten 240 000 pár szerződéses kötelezettsége vállaltunknak. Ebből 205500-at demokratikus országokba kell kiszállítanunk, a hátralevő 34 500-at pedig tőkés megrendelésként kötöttük le. Mind a mai napig 16 000 párat szállítottunk ki és 19 000 pár pedig szállításra, illetve útra készen áll. [...] Főleg női ragasztott cipőt szállítunk. De 65 000 pár bundacipőt is szállítunk, főleg a Szovjetunióba és az NDK-ba. [...] Belgiumba, Ausztriába, de Kanadába és NSZK-ba is jutnak dunás cipők. A negyedév végére várunk újabb lehívásokat a TANN-IMPEX-től. (Futószalag, 1965. október 26.)

„Az új üzemépület vasbeton váza már körvonalazza a megvalósuló létesítményt. A 63 méter hosszú és 27 méter széles üzemcsarnokban négy aljaüzem kap új otthont. A tágas nagy légterű műhelyben egészséges munkafeltételek valósulnak meg. A nagy mennyiségben keletkező vegyianyag gázokat a futószalagok alá beépített elszívó berendezések távolítják el az üzemből. A korszerű légtechnikai berendezések télen fűtenek, nyáron pedig elviselhetővé teszik a legnagyobb meleget is.” (Futószalag, 1967. december 12.)

„Mint ahogyan arról lapunk legutóbbi számában beszámoltunk, a Duna Cipőgyár is ott lesz legsikeresebb termékeivel a fogyasztási javak bemutatóján a 30 külföldi ország és a hazai ezer kiállító között. Ott is vagyunk, s nem akárhogyan. Vállalatunk az A-pavilon

102/a szektorában rendezte be igen ízlésesen a Duna cipők kiállítását. Sok látogató volt már az első napokban, s elismerően nyilatkoztak termékeinkről. Különösen sikere van a vásárdíjat nyert fröccsöntött termogumis gyermekszandálnak.” (Futószalag, 1977. szeptember 20.)

„Számba venni is nehéz, mi mindenre van szükség amíg egy lábbeli elkészül. A bőrtől kezdve a talpakon, kellekeken, kiegészítő-kön keresztül egészen a csomagoló-kartontokig, amikbe végül is a kész cipő majd belekerül. S ezek még csak a tárgyi kellekek. Hiszen ezenkívül szükség van jó üzleti kapcsolatokra, megrendelésekre és sok-sok munkáskézre – házon kívül is. Nem utolsó sorban jó szervezőkészségre, hogy mindez együtt legyen, s bizony jó lenne, ha megbízhatóság, korrektség is bőven lenne – valamennyi közreműködő részéről – amikor egy-egy megállapodás megkötetik. A gyakorlat azonban az, hogy valami mindig hiányzik. Szinte minden évnek megvan a maga »slágere«. Hol a talphiány okoz rendszeresen és tartósan fennakadást, hol a felsőbőr minősége miatt hallani állandó panaszkodást, máskor meg az importfelsőrész megérkezésére kell várni bizonytalan ideig.” (Futószalag, 1986. december 3.)

„Részvénytársaság vagy felszámolás? Júniusban néhány napig ismét úgy látszott: rövidesen itt a megoldás. Ki tudunk keveredni a csődből. A remény azonban – sajnos – csupán napokig tartott ki. Azután visszatért az eredeti állapot. Még mindig várni kell, és tovább kutatni. [...] A szovjet félnek ugyan elküldtünk egy tanulmánytervet a közös vállalatról, melyet ők kértek, de hát gyors válasz erre aligha érkezik. A szovjet tárgyalásokkal párhuzamosan azért létezik még egy kilátásunk, egy nyugatnémet tőkés csoporttal, mely szintén érdeklődik cégünk iránt. Az ő ajánlata, hogy megveszi a Duna Cipőgyár 45, esetleg 100%-át, s innen főként a keleti piacra termeltet. Azonban ez a vállalkozás is csak lassan alakul. A tőkés partner biztosra akar menni. Előbb piacot kutat, míg nem lát tisztán, nem fekteti be a pénzét.” (Futószalag, 1990. június)

(A Duna Cipőgyár vállalati lapjaiból összeállította: Szöllősy Marianne)

Újpesti

2009. szeptember XVI. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
DERKOVITS GYULA képzőművész
DR. FELLEK ZSOLT nyugalmazott
vezérigazgató
DR. HACK FRIGYES nyugalmazott
egyetemi adjunktus (ELTE)
HIRMANN LÁSZLÓ tanár
IVÁNYI JÁNOS építőmérnök
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
DR. KRISKA GYÖRGY egyetemi
adjunktus (ELTE)
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
MORVAY LÁSZLÓ nyugalmazott
műszaki igazgató
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró,
szerkesztő
RÓBERT PÉTER újságíró
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

A Duna Cipőgyár (részlet)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Volt egyszer egy Duna Cipőgyár...</i>
Múltidéző	
2	A „Duna Cipő” belülről
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
Tanulmányok	
4	DR. FELLEK ZSOLT – MORVAY LÁSZLÓ
<i>A Duna Cipőgyár története</i>
8	IVÁNYI JÁNOS
<i>Ybl Miklós és Újpest</i>
Közlemények	
12	RÓBERT PÉTER <i>Megmozdulás a Mauthner Bórgyárban</i>
13	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Epizódok Aschner Lipót életéből,</i>
<i>6. rész: Siker és megaláztatás</i>
15	DR. HACK FRIGYES <i>Újpesti mozik</i>
18	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest dunai átkelőhajózása</i>
<i>A megyeri rév története, 3. rész</i>
22	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA <i>A versíró Derkovits</i>
22	DERKOVITS GYULA <i>Feljön a napunk...</i>
23	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Az újpesti vizek őrei</i>
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Hess Pál</i>
Interjú	
28	SZÖLLŐSY MARIANNE „...látszólag szegény, de belülről
<i>a leggazdagabb életet élhettem</i> ”
32	Helytörténeti hírek

DR. FELLEG ZSOLT – MORVAY LÁSZLÓ*

A Duna Cipőgyár története

A gyáralapítástól az államosításig

A Duna Cipőgyár Újpest iparának kiemelkedő, a nemzet iparának jelentős termelő egysége volt.

A Morvaországból származó Wolfner Gyula az akkor még többnyire szőlőtelepekből álló Újmegyeren, a mai Újpesten talált otthonra, és 1841 végén alapította meg cégét Julius Wolfner néven azon a helyen, ahol korábban a Táncsics Bőrgyár állt, jelenleg az új újpesti vároközpont épül. Nem bőrkikészítéssel kezdte működését, hanem gyapjúmosást végzett, amelyhez a Duna lágy vize igen alkalmasnak bizonyult. Ezt az előnyt kihasználva rövid időn belül a bőrgyártást is elkezdte. A szerény kis tímárüzem a 19. század második felében fokozatosan naggyá nőtt, s mivel a cégalapítónak gyermekei nem voltak, öccsével, Wolfner Lajossal irányították az addigra kialakított Wolfner Gyula és Társa céget. Jó minőségű termékeiket egyre több hazai, majd külföldi feldolgozó ismerte és vásárolta meg. Ezzel érdemelték ki, hogy 1884-ben elnyerték a magyar állami címer használa-

tának jogát. Amikor a bőrkikészítésben már egész Európában hírnévre tettek szert, tudatosan építették és fejlesztették a feldolgozóipari tevékenységet, a bakancs-, a szíjazat- és nyereg gyártását is. A századfordulón már a Magyar Királyi Honvédség egyetlen bőr-hadfelszerelési gyáráként működött a cég. A bőr-, cipő- és bőrfeldolgozóipar rohamos technikai és technológiai fejlesztésének elismeréseként Ferenc József király a Wolfner családot 1904-ben nemesi rangra emelte, és részére az Újpesti előnév használatát engedélyezte.

A Wolfner Bőrgyárban a lábbeli gyártását hosszú időn keresztül a bakancs- és csizmagyártás jelentette. Kialakult a félmechanikai cipőgyártás, de a munkás erejét próbára tevő nehéz fizikai munka minden üzemszékben megmaradt. Az erőteljes technikai fejlesztést elsősorban a közeledő I. világháború sürgette. A bakancsgyártást 1914-ben telepítették át a későbbi Duna Cipőgyári szabáscsarnok és tűződe épületébe. Ekkor a 400 főt foglalkoztató gyár napi 300 pár polgári cipőt és 800 pár bakancsot, csizmát készített már.

Az 1927-es év mérőkövet jelentett a Wolfner gyár, de a magyar cipőgyártás történetében is. A faszeges cipők mellett megkezdődött a ragasztott és flexivarrott talpú cipők gyártása is. A nyugatról megvásárolt cipőipari gépek akkori termelésbe állításával indult meg a cipőgyártás alapvető korszerűsítése. A mennyiségi növekedés mellett a faszeges cipők részarányát folyamatosan csökkentette a ragasztott-, flexi- és rámánvarrott gyártástechnológia elterjedése. A legmagasabb termelést az 1930-as évek végére érték el, amikor 650 fő napi 200 pár polgári cipőt és 1000 pár bakancsot termelt. Ebben az időszakban vezették be a csoportosan elhelyezett gépek áttételes (transzmissziós) meghajtását.

A II. világháború kitörése után a Wolfner Cipőgyárat hadiüzemmé nyilvánították. A dolgozók a legszigorúbb katonai vezetés alatt dolgoztak. A gyár termelőterületét 1944. október 15-én súlyos bombatalálat érte, a romok

Aljakészítés a Duna Cipőgyárban

között több dolgozó vesztette életét. Em-léküket ma is őrzi a volt tűzödei üzem falán lévő márványtábla.

A budapesti harcok befejezése után a dolgozók azonnal hozzákezdtek a romok elta-
karításához, így a bakancs- és csizmagyártás
rövid időn belül megkezdődhetett.

Az államosítástól a rendszerváltásig

A Wolfner Gyula és Társa Rt.-t 1948 márciusában álla-
mosították, majd 1949 szeptem-
berében a teljes cipő-
gyártó egység leválasztásával

létrejött az önálló Duna Cipőgyár.

A termelés, gazdálkodás, fejlesztés és
szervezés területén soha nem tapasztalt erő,
akarási és lelkesedési mutatók mutatkoztak meg, amely-
nek hatása minden területen látványosan
jelentkezett. Ezek közül a jelentősebbek a kö-
vetkezők voltak: az Újpesti Cipőgyár, az Ifjú-
sági Cipőgyár és több kisebb cipőüzem beol-
vasztásával rohamosan nőtt a létszám és a
termelés; felgyorsult a gyártmányszerkezet
változása, fokozatosan megszűnt a faszeges,
keresztülvarrott, rámánvarrott és flexivarrott
technológia, és ezek helyett a korszerű ragasz-
tott gyártáseljárás terjedt el; a mechanikai
gyártáseljárást kiszorító vegyi technológia
forradalmi változást tett lehetővé a termelő-
munka szervezésében, az alkalmazott technika
és a felhasznált anyagok körében.

Az államosítás utáni 10-15 évben alap-
vetően javult a dolgozók szociális ellátottsága.
Megépült az Újpest szerte elismert, korszerű
bölcsőde és óvoda, a gyár területén orvosi és
fogorvosi rendelő létesült, Alsóörsön és Agár-
don felépítettük, bővítettük és folyamatosan
korszerűsítettük a dolgozók pihenését szolgáló
üdülőket, nagy befogadóképességű kultúr-
házunk, könyvtárunk segítette a környék mű-
velődését is; korszerű melegkonyhás ebédlőt
építettünk; vízisportteleppel, csónakházzal,
sportteleppel, négy labdarúgópályával, egy-
egy kézi-, kosár- és röplabdapályával vártuk az
aktív sportolókat, a gyári egyesületek tagjait és
a kikapcsolódást kereső munkatársakat.

A Duna Cipőgyár az 1960-as évek de-
rekára nemcsak a magyar, de az európai nagy
cipőgyárak szintjére küzdötte fel magát. Ebben
az időszakban a létszám 4430 fő volt, a termelt

párszám elérte az évi 4,5 milliót, melyből 1,2
millió pár már exportra – döntően szovjet
piacra – készült.

Az új gazdaságirányítási rendszer 1968.
évi bevezetése sok szempontból új feladatokat,
új kihívást jelentett az iparágnak, és így a Du-
na Cipőgyárnak is. Az egész könnyűiparra –
de a cipőiparra hatványozottan – jellemző
alacsony bérszínvonal miatt egyre feszítette-
bé vált a munkaerőhiány. Nyilvánvaló lett,
hogy a döntően futószalag melletti monoton,
zajos munkára egyre nehezebb megtartani
Budapesten a munkaerőt, új dolgozók meg-
szerzése viszont lehetetlenné vált, mivel a bu-
dapesti agglomerációban jobb fizetési kon-
díciókat biztosító gépipari, vegyipari cégek
létesítettek telephelyet. A női (tűzödei) mun-
kaerő hiányát fokozta a 60-as évek végén be-
vezetett GYES hatása is.

A gyár vezetői felismerték a dolgozói
állomány csökkenésének veszélyét, és elkezd-
ték a termelés egy részének vidékre telepíté-
sét. Így alakult meg először az oroszlan-
gyáregység (1967), amelynek munkaerőbá-
ziszát a szénbányák bezárása, az Eocén Program
miatt helyben felszabaduló létszám biztosí-
totta. 1970-ben megszerveztük a hatvani gyár-
egységet. A kényszerű körülmények, meglévő,
alkalmi, nem sorozatgyártásra alkalmas helyi-
ségekben való termelés, nem ipari munkára
szakosodott dolgozók tömeges betanítása nagy
próbatételt jelentettek, végül sikerült új ipari
bázisokat teremteni és az ottani embereknek
hosszú távon munkát adni.

A nyomasztó kényszer hatására mind-
két városban új termelőcsarnokot és szociális
épületeket kellett létrehozni, melyek a beru-
házási és fejlesztési kereteket felemésztették,
így a cipőipari technikai fejlesztés háttérbe
szorult. Az 1970-es években egyre nyomasz-
tóbbá vált a felsőrészhiány. Az aljaüzemi ka-
pacitásokat csak úgy lehetett kihasználni, hogy
kis műhelyekben, elsősorban a mezőgazdasági
termelőszövetkezetekben létrehozott bedol-
gozó tűzödekben készült felsőrészekkel bizto-
sította a cég a folyamatos termelést. Előfordult,
hogy egy időben tizenkét, földrajzilag külön-
böző helyen évi 1,2 millió pár felsőrész készült.
Ilyen körülmények között a legnagyobb igye-
kezet és erőfeszítés ellenére sem sikerült a
gazdaságossági követelményeknek megfelelni,

hiszen romlott a termelékenység, a több száz új munkaerő nem elégséges szakértelme és gyakorlata miatt romlott a minőség, a szállítási költségek pedig gyorsan növekedtek.

Ezt a súlyos áldozatot meg kellett hozni a mennyiségi termelés fenntartásáért, miután az irányító szervek az évi 4 millió páros volument várták el a Duna Cipőgyártól. Az iparág legfelső vezető testülete esetenként központi fedezetet biztosított nagyobb jelentőségű fejlesztésekhez. Ezek közül említést érdemel a polyurethan technika, technológia és anyag alkalmazása (1968-ban az egész világon összesen 1 millió pár lábbeli készült ilyen módszerrel, ebből a Duna Cipőgyár 100.000 párat készített); a nagyfrekvenciás felületformázó technika bevezetése, mely termelékenységyávulást és választékbővülést jelentett (1972); a számítástechnikával irányított tűződei termelési rendszer megvalósítása, amely a kötött ütemű futószalagrendszer humanizálását jelentette (1979); lehetőséget kapott a vállalat arra, hogy kihasználva a kedvező munkaerő, felsőbőr- és előállítási költség adottságokat, Indiából és Pakisztánból kész felsőrészeket importáljon. Ennek előfeltételeként a nagy munkaigényességű csizmafelsőrészek jó minőségű, nagyüzemi módon történő gyártása érdekében a tűződei szakértő asszonyok hóna-

pokig a helyszínen tanították és felügyelték a termelést.

A Duna Cipőgyár műszaki kultúrájának és fejlettségének elismerését jelentette, hogy 1977-ben a csődbe ment Dunaújvárosi Vegyesipari Vállalat cipőipari egységét a Duna Cipőgyárhoz csatolták. Az intézkedés már az első években érezte kedvező hatását. A négy gyáregység között profiltisztítást lehetett végrehajtani, a jó módszerek kicserélése és alkalmazása gyorsan megtörtént, a kereskedelmi tárgyalások eredményesebbek lettek. 1977-ben a létszám 3215 fő, a termelés 4,9 millió pár kész cipő, míg az 1973-ban beindított polyurethan talpgyártóüzem termelése 1,3 millió pár PU formatalp volt. Az intézkedéseknek és eredményeknek elismeréseként 1979-ben Polgár Gyula igazgató Keserű Jánosné könnyűipari minisztertől átvehette a „Kiváló Vállalat” kitüntetést. Az évek folyamán a stabil szocialista export (1,4 millió pár/év) mellett jelentősen növekedett a dollár elszámolású export nagysága. Az 1980-as évek közepére már 450-550 ezer pár került kiszállításra, bár ezeknek mintegy 50%-a bér munka jellegű volt.

Az 1980-as évek elejétől a látványos eredmények mellett egyre gyakrabban mutatkoztak azok a tünetek, amelyek figyelmeztet-

Tűződe az 1970-es években

tettek arra, hogy a megtett intézkedésekkel a vállalat nem tudja elhárítani a termelést krónikusan akadályozó tényezők hatását, az állandósult alap- és kellékanyag ellátási zavarokat, a fokozatosan növekvő létszámlhiányt, a közvetett költségek felgyorsult növekedését. Tovább rontotta a helyzetet az iparvezetés azon intézkedése, amellyel 1986-ban leválasztotta a dunaújvárosi gyáregységet.

A rendszerváltozástól a felszámolásig

Az 1988 januárjában bevezetett új pénzügyi és adórendelkezések a vállalat helyzetét ellehetetlenítették. A belföldi eladásra kerülő láb-

belik gyártása veszteséges lett, mivel az árak és költségtényezők ártértekének indexálásával a késztermékgyártók vesztes pozícióba kerültek, a bérek bruttósítása pedig 14% költség-növekedéssel járt. A szocialista export állami támogatását csökkentették annak ellenére, hogy az anyag- és bérköltségek növekedtek. A vállalati forgóalap ellátottság és a bankok forgóeszköz hitelezési gyakorlatának ellentmondásai finanszírozási problémákat okoztak. A tőkés export bővítésének lehetősége a külföldi partnerek felajánlott segítségével kapcsolatosan jelentkező hazai merev álláspont miatt nem valósulhatott meg (akkreditív megnyitási kötelezettség; külföldi bank hitelfolyósításának elutasítása).

A negatív hatások megszüntették a jövedelmezőséget, és a gyár lényegében fizetéseképtelenné vált. A működőképesség fenntartása érdekében a termelőegységek zömében bér munkáltatásra álltak át. Hosszabb távon a külföldi tőke bevonásával alakítandó vegyesvállalatok jelentettek volna megoldást. A finn, olasz, német partnerekkel volt tárgyalások az újabb és újabb akadályok felmerülése miatt nem jártak eredménnyel. A továbbélés és a dolgozók szakmában tartása érdekében a gyár vezetői új szervezeti formációt alakítottak ki, amely gyakorlatilag a Duna Cipőgyár megszűnését jelentette. A fő alapanyag beszállító, a Börker Kereskedelmi Rt.-nél fennálló tartozásállomány ellenében a Duna Cipőgyár átadta az oroszlányi és a hatvani gyáregység ingatlanállományát és termelő gépparkját,

valamint a központi egység cipőipari gépeit. Ezt az állóeszközállományt a Börker a Duna Cipőgyárral közösen alapítandó DUNAFITT Cipő Kft. (Budapest), SZINT CIPŐ Kft. (Oroszlány), MONO-Hatvan Kft. (Hatvan) új szervezeti egységbe apportálta, melyek cég-bírószági bejegyzésére 1992. februárjában került sor. A tartozásállomány, valamint a többi vagyonelem a Duna Holding Budapest kezelésében maradt.

A három termelő kft nagyon nehéz körülmények között néhány évig működött, de a csaknem 75-80%-os tulajdoni résszel rendelkező Börker Rt. gazdálkodása is ellehetetlenült, mivel a gyártó alágazatok (bőr-, cipő-, szőrme-, bőrdíszműipar) tönkrementek.

A Börker Rt.-t – a cipőgyártó kft-vel együtt – felvásárolta egy befektetői csoport, amelynek a legkevésbé sem volt érdeke a cipőgyártás folytatása, így mindhárom kft-t néhány éven belül megszüntették.

A Duna Cipőgyárral kapcsolatos elmúlt 20-25 éves tendencia az egész cipőipart hasonlóan érintette. A nagyvállalatok (Tisza, Savaria, Minőségi Cipőgyár), de a közepes vállalatok is (Alföldi, Bonyhádi, Debreceni Cipőgyár) a Dunához hasonló utat jártak végig. Amíg a 80-as évek végéig a magyar cipőipar éves termelése 40-45 millió pár volt, addig 2008-ra a termelés 6,5 millió párra csökkent. □

* Dr. Felleg Zsolt a vállalat utolsó vezérigazgatója, Morvay László a vállalat utolsó műszaki igazgatója volt.

Műhelytakarítás

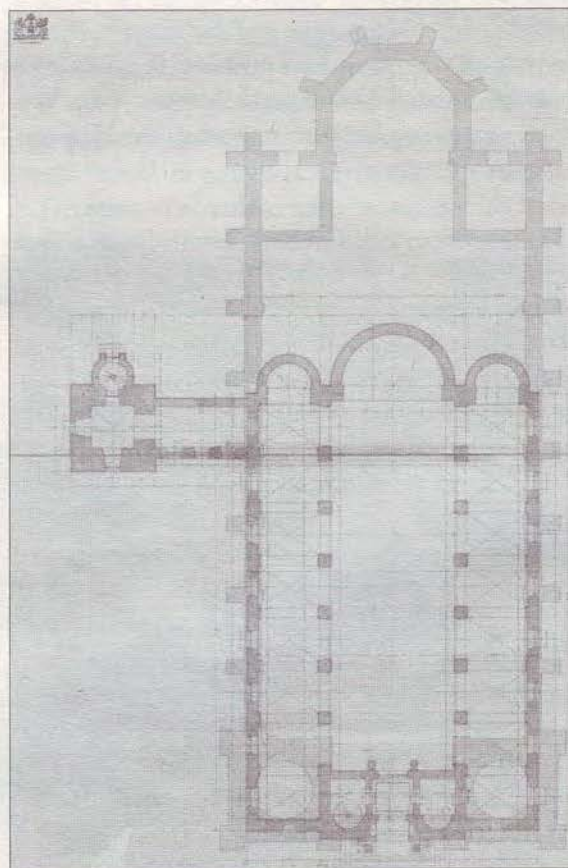
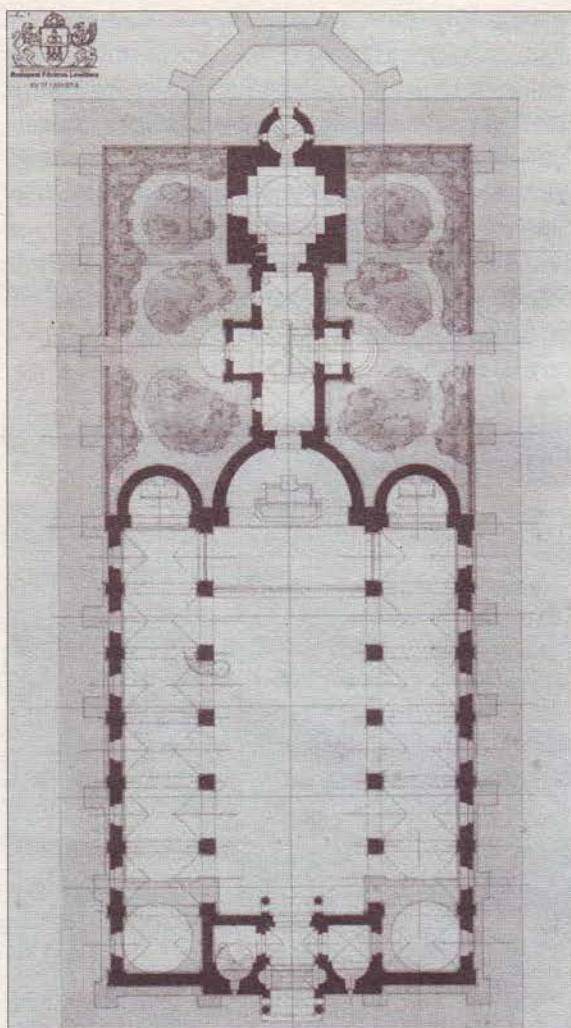
IVÁNYI JÁNOS

Ybl Miklós és Újpest

Az Újpestet alapító Károlyi István gróf az 1840-ben kelt alapító levelében – mint egy elsőfokú építési hatóság – intézkedik az általa adományozott telkeken felépítendő házakról: nevezetesen „[...] köteleztetnek [...] minden építeni kívánók házakat homlokkal az útza felé építeni és úgy, hogy oda semmi nemű dísztelen, és a' jó ízléssel ellenkező épületek ne tessenek [...]”. Gondoskodni kívánt „gyarma-

tának” katolikus híveiről is, segítve őket kápolnájuk, templomuk felépítésében. 1868-ban a katolikus egyháznak adományozta paplak és templom építése céljára azt a területet, amelyen a Szent István téri főtemplom és plébánia épülete ma is áll. A mai plébánia épületének északi szárnya viszonylag hamar felépült (azt egy 1875-ös kelezésű – kataszteri felmérés alapján készült – térkép már ábrázolja), a templom felépítésére még várni kellett. Az 1870-ben önállóvá lett újpesti fiókegyház temploma a pesti határ (a későbbi Budapest–Esztergom vasútvonal nyomvonala) melletti temetőben állt (ugyancsak az előbbi térkép tanúsága szerint). Ezen kívül egy kis kápolna vigyázta az István-hegyi szőlősgazdák termé-

Ybl Miklós kétféle tervváltozata az Egek királynéja római katolikus főtemplomhoz, mindkettőnél figyelembe véve az apszissal lezárt támfalas bazilika kontúrjait

sét, és egy középkori templomrom tanúskodott a régmúltról a mai gázgyár területén.

Bár a főtí anyaegyháztól való elszakadás tüske volt mind az alapító, mind az akkori főtí plébános, Somhegyi József szemében, a gróf megbízta Ybl Miklóst, hogy az általa adományozott telekre tervezzen templomot.

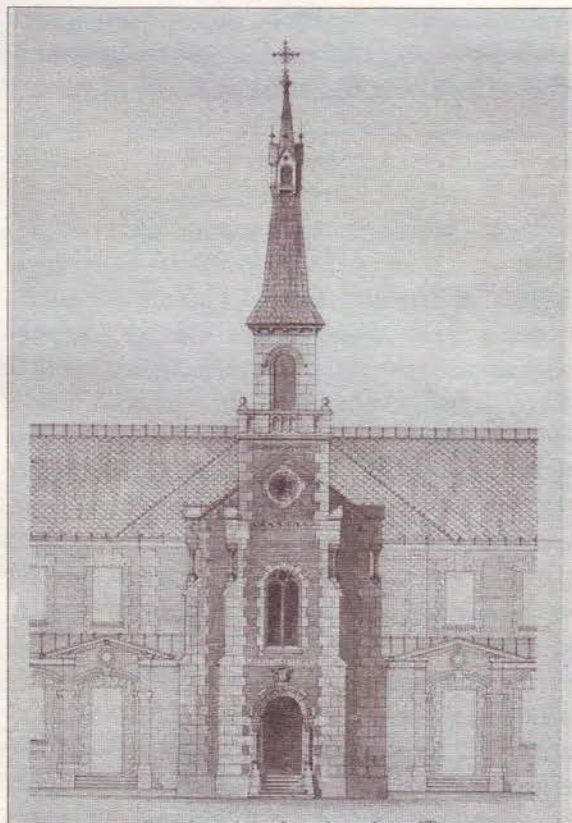
*

Az 1814. április 6-án Székesfehérvárott született Ybl Miklós a pesti Pollack Mihály, majd a bécsi Heinrich Koch mellett végzett tanulmányai után, pesti mestere fiával – Pollack Ágostonnal – való nem túl sikeres együttműködését követően került kapcsolatba a Károlyi családdal. Ő fejezte be a (fehérvár)csurgói kastély átépítését, melyet Koch tervezett. A kaplonyi kegyúri templom és a nagykárolyi kastély átépítése után Károlyi István megbízta a főtí templom tervezésével (1845–55). A Károlyi családnak ezt követően is rendszeresen dolgozott. Feltehetően ennek tudható be, hogy a lipótvárosi Szent István Bazilika 1868.

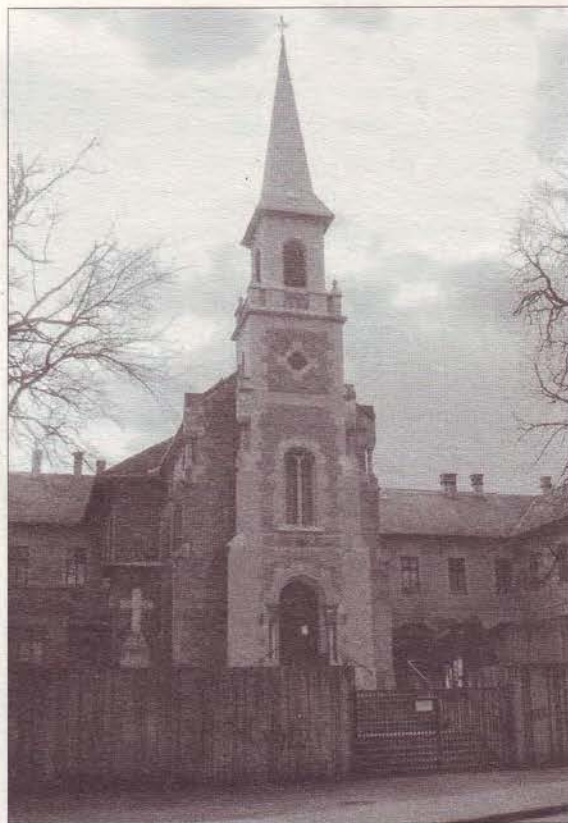
évi áttervezése és az Operaház 1874-es első díjas megnyert pályázatát követően Ybl elvállalta az újpesti templom tervezését.

Ybl terve, mely 1879-es keltezésű és két változatban készült, monumentális alkotás lett volna, de megépítésére a fiatal, anyagi gondokkal is küszködő, nem utolsósorban az iskolát is fenntartó egyházközség nem tudott vállalkozni.

A főtemplom-tervek jellemzője, hogy mindkét változat kötött alaprajzhoz igazodik. Ez olyan módon jelenik meg a terveken, hogy mindhárom hajó „belefér” egy kilencszögletes, a szabályos nyolcszög öt oldalával záródó szentéllyel ellátott, támpillérekkel merevített templom belső kontúrjai közé. A tervek keltezése (1879) arra enged következtetni, hogy Ybl Miklóst Károlyi Sándor gróf kérhette fel egy korábbi terv alapján megkezdett és évekkel azelőtt abbahagyott építkezés befejezésére, amelynek reményében olyan tervek készítésére, amelyek az eredetihez képest szerényebb templom – esetleg szakaszos – megépítését teszik lehetővé. 1875-ben ugyanis a templomépítés abba a

A Clarisseum tornya Ybl tervén...

... és megvalósult állapotban

fázisba jutott, hogy falai mintegy 8 láb (~ 2,5 m) magasságig már álltak.

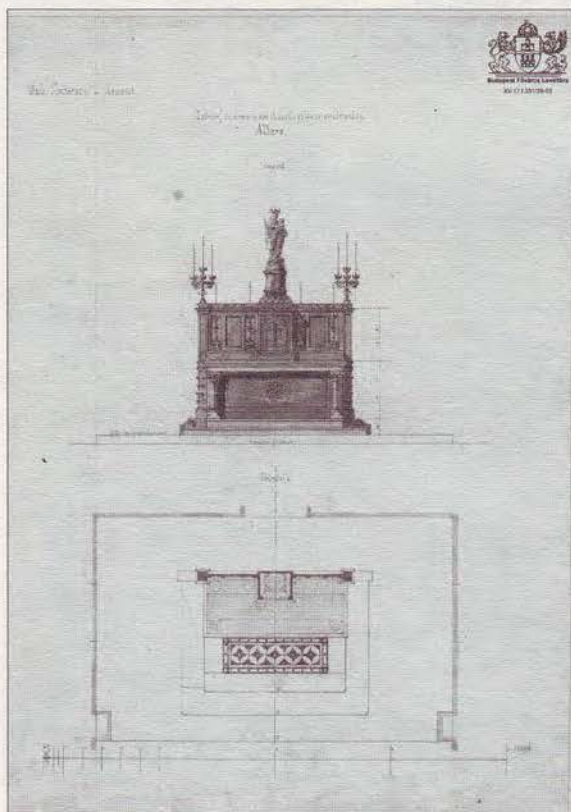
Mindkét változatnál Ybl a nyugati (főbejárat) homlokzattól „indult el” a tervezéssel. Egyik esetben egyetlen hossztengetyre fűzte fel a templom–apszis–centrális térrel bővített folyosó (mauzóleum?)–torony együttest. A héttengelyes háromhajós templomteret egy háromkaréjos, félköríves záródású apszis-sor zárja. A bazilikális rendszerű templomter közepső hajója már inkább a román bazilikák térarányát (szélesség/magasság≈1/1,8) követi, jóllehet egyébként a kialakítás az ókeresztény bazilikákra jellemző. A főhajóban látható lett volna a tengelyekben az egyszeres függesztőműves fedélszék és a ferde síkú, alulról kazetás „álmennyezet”. A mellékhajókat dongaboltozat fedte volna, a pillérnyílásoknak megfelelően fiókboltozati áthatással. A koncepció szerint a déli tengelyt a kb. 25 öl (~48 m) magas torony zárta volna le, megkoronázva egy kb. 8 láb (~2,5 m) magas, gömbön álló keresztel. A tervek között a főhomlokzati és a látványterveken a teljes magasságú torony, míg a

magas torony látható, robosztus alépítménnyel, egyszerű tetőszerkezettel, utalva arra, hogy az a későbbiekben tovább építhető.

A másik tervváltozatban a templomter nyolc (ablak)tengetyes, háromhajós, háromkaréjos apszislezárással, de ebben az esetben az ugyancsak 25 öl magas torony a már megépült falakon kívül, északi irányba – az apszisok előtti tengelyben – 3,5 ölnyire (~6,5 m-re) elhúzva készült volna. A főhajó ebben az esetben is látszó fedélszékkal, a mellékhajók a pillérállásokat összekötő félköríves boltövek között keresztboltozattal fedve épült volna fel.

Bár Ybl mindkét változatban – a monumentalitás ellenére is – az eredetnél kisebb templomot tervezett, mégsem ezek valamelyike, hanem egy további (egyes források szerint Kauser József által készített) változat szerint épült fel „Isten háza”, a meglévő falak felhasználásával, Ybl hét (ablak)tengetyes és háromkaréjos változata szerint, de az eredeti (támfal kiosztásnak megfelelő) ablaktengelyekkel és a mellékhajók folytatásában is sokszögű, támpilléres karéj-kialakítással. Ez utóbbit igazolja az az 1883-as térkép (kataszteri felmérés), amely a torony és nyugat felől tekintve négy (ablak)tengetyben mellékhajók nélküli, egyébként a sokszögű háromkaréjos szentélyzáródású templomot ábrázolja.

*

Ybl oltárterve a Clarisseumhoz

Ybl Miklós másik újpesti terve, a Clarisseum, a vele egybeépült, iskolát és kertészképzőt is magában foglaló épületkomplexum csaknem teljes egészében a művész elképzelése szerint valósult meg. Ezt a tervet Ybl a Károlyi család felkérésére, kötöttségek nélkül készíthette el 1881-82-ben. Tervezése és építése idején az északi homlokzat és a Fő (ma: Árpád) út között jóval nagyobb terület volt, mint ma, így ezen a telekrészen Ybl tágas parkot tervezett szabályos sétányokkal. Az erre a parkra néző (északi) főhomlokzatot az előreugró kápolnaszárny jellemzi. A ferencvárosi templomra az íves bejárat feletti kényszerűen romanizáló, armírozással kiemelt toronyablak és a torony aránya, valamint a kő-nyerségla homlokzatképzés emlékeztet.

A kápolnát is magában foglaló épület az 1870-ben gróf Károlyi Istvánné és menyecskéje, gróf Károlyi Istváné és menyecskéje,

gróf Károlyi Sándorné született báró Kornis Clarisse által alapított Első Budapesti Gyermekekmenhely Egylet birtokon belüli „egységének” legrepresentatívabb eleme. A kb. 32 öl x 18 öl (~61 m x 34 m) befoglaló méretű épületből „áll ki” a középtengelyben észak felé a 3 öl 4 láb (~7 m) széles egyhajós kápolna 3 x 1 öl 5 láb (~10,5 m) hosszahajójával, 16 öl 3 láb (~32 m) magas tornyával. A kápolna téaránya és motívumai román stílusjegyeket hordoznak. Egyhajós terének szélesség-magasság viszonya kb. 1:2. Lefedése – tengelyenkénti téglalaprajz fölé szerkesztett – román keresztboltozat, nyílásai félköríves záródású ikerablakok, a lefelé szélesedő támpillérek zárókövei felett mind a kapuépítmény (előtér), mind a végfali lezáró tengelyben a harmadik függőleges osztásban egy-egy kockafejes román oszlopfővel megtámasztott kő „baldachin” zárja a támpillért, ezzel tovább hangsúlyozva a román stílus „vaskossága” ellenére is karcsú torony filigrán jellegét. A bejárati kapunyílás két oldalán egy-egy román oszlop mintegy pilaszterként helyezkedik el a kikönnnyített falpillérben. Az Ybl által parapetnek nevezett felső, 1 öl 2 láb (~2,5 m) befoglaló alaprajzi méretű toronytag lábazatát a főhomlokzat felé az ablak szélességében három, az oldalhomlokzatokon a teljes szélességben hétosztatú íves lizénasor könnyíti, de az alatta lévő közbelső toronytag 2 öl (~3,8 m) befoglaló méretű sarkait leterhelő kőpilléreket egyszerűen tagozott kőrózsa zárja le.

Az épületben hatosztályos elemi iskolát és kertészképzőt alakítottak ki, a földszinten és az emeleten négy-négy, egyenként 5 öl 4 láb x 3 öl 5 láb (~10,7 x 7,5 m) méretű nagyteremmel, a szükséges közlekedőkkel, mellék-helyiségekkel. A háromtengelyű épület belső udvarát a földszinten az északi homlokzat előtt végigfutó kerengő szegélyezte, melyet a kápolna szakított meg.

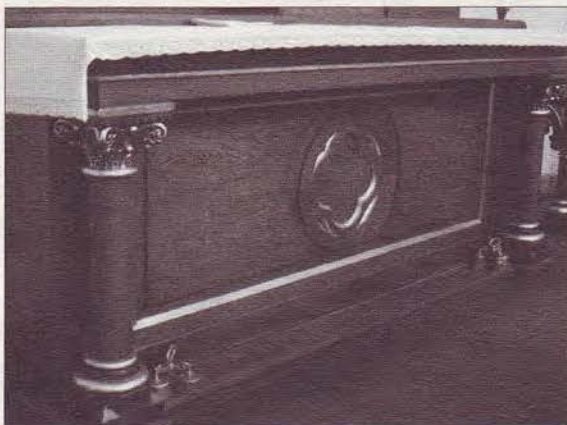
Ybl – ahogyan azt a főtí templom tervezésénél is tette – gondosan megtervezte a részleteket, sőt, a belső berendezéseket is. A tervek között fellelhető – az előbbi toronytag részletes kőkonszignációján túl – a kórusmegtámasztó hármas (diadalív-szerű) ívsorral alátámasztott vasgerendás födém az öntöttvas csigalépcsővel, kőoszlopos korláttal. Sőt, meg-

tervezte az oltárt is, az oltárszekrénnel és az előtte levő burkolatkiosztással együtt.

A tervek érdekessége egyrészt, hogy a földszinti alaprajzon már megjelenik az akkor még hagyományosan alkalmazott „természetes” mértékegységek mellett a méter is, másrészt, hogy – függetlenül attól, hogy a terület akkor még Rákospalotához tartozott – azok fejlécében Újpest neve szerepel németül (Bau Kinder Asyl zu Neupest).

Ybl kiváló konstruktőr és „légtechnikus” is volt. Az épület(rész)ek fődémei követik a kor szerkezetípusait, a nagyterem fődémei – a tervek alapján – acélgerendás síkfödémek, míg a Fő utcai (ma: Árpád úti) – megépített kerengők fődémei keresztboltozatok. A belső, zárt terek szellőztetését – többek között az árnyékszékeket magában foglaló helyiség hátsó levegő-átöblítését – úgy oldotta meg, hogy pincszintű falazott légcsatornákon az udvar felől friss levegőt vezetett az érintett helyiségcsoportok központjába, és az elhasznált levegőt függőleges kürtővel kivezette a tetőn kívülre. Ezen kürtő díszes felépítménye, akár csak az árnyékszék mögötti kürtő kettős fala az alaprajzon, ma is jól megfigyelhető.

Amikor Ybl 1882-ben a Clarisseum tervét befejezte, éppen ötvenéves építészeti jubileumát ünnepelte. Megkapta a Lipót-rendet, kinevezték a főrendiház tagjává, a Magyar Mérnök és Építész Egylet díszünnepséget rendezett tiszteletére. Újpest méltán lehet büszke arra, hogy épített környezetét a legnagyobb magyar építész egy megvalósult épülete díszíti és virtuális archívumában Ybl-tervet őrizhet. □

A Clarisseum tényleges oltárasztala

Megmozdulás a Mauthner Bőrgyárban

1919 nyarára a Tanácsköztársaság nehéz helyzetbe került. A felvidéki hadjárat sikerei ellenére az antant követelésére ki kellett üríteni a Stromfeld Aurél által elfoglalt területet, ugyanakkor az ellátási bajok egyre sokasodtak. Nőtt az elégedetlenség, amelyet a hivatalos propaganda sem tudott csillapítani. Bizonyos dohányfajtát – amelyet ezidőben orosz mintára „szovjet” jelzővel tituláltak – az utcai árusok gúnyosan „Gyenge a szovjet!” kiabálással ajánlgatták. Hiába hivatkoztak az újságok a szovjet Vörös Hadsereg közelgő áttörésére azzal, hogy azok 150 000 sertést hajtanak maguk előtt az éhező magyaroknak.

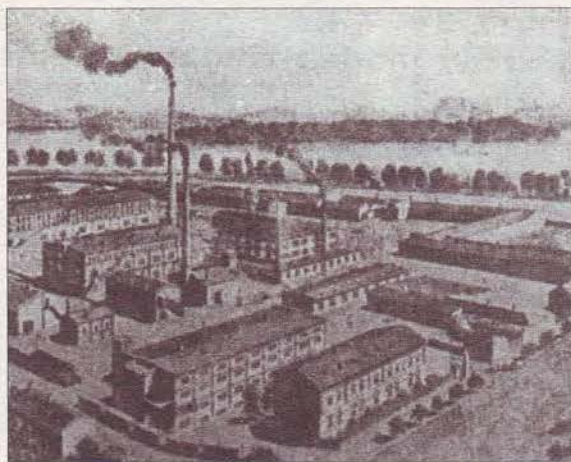
Június 24-én több ellenforradalmi kísérlet tört ki a fővárosban. Legjelentősebb a Ludovika tisztiiskolásainak lázadása volt, ők a József telefonközpontot is elfoglalták, hadihajók, ún. monitorok lőtték a Hungária szállót, a népbiztosok szállását, az angyalföldi Vilmos (ekkor: Engels) laktanya tüzei az Északi összekötő híd újpesti hídfőjét lőtték. Újpesten a Mauthner bőrgyárban sztrájk kezdődött.

A Tanácsköztársaság az 1887-ben alapított Mauthner Bőrgyárat is köztulajdonba vette. Ez sokaknak nem tetszett. Wigner

Jenőt, a kiváló atomfizikus édesapját például, aki a gyárban termelésirányítónak dolgozott, eltávolították. Ezt követően családjával néhány hónapra Ausztriába emigrált. Június 24-én a munkások, gyári tisztviselők és tűzoltók belekeveredtek a váratlan eseményekbe. Leállt a munka, nyíltan hangot adtak a diktatúrával szembeni érzelmeiknek, ez többek számára végzetesnek bizonyult.

Az ágyúlövések hallatára Tassy-Betz Károly főhadnagy, Vetter Konrád (osztrák állampolgár), Neuser Lajos művezető, valamint Hab Ferenc tímár vezetésével kitűzték a betiltott nemzeti lobogót, és felfegyverkezve várták a híreket a remélt általános felkelésről, esetleges angol beavatkozásról. Néhány óra múlva a Vörös Órség úrrá lett a helyzeten, a monitorok leúsztak a Dunán, a Ludovikát visszafoglalták, és megkezdődött a számonkérés. Vidékkel ellentétben, ahol Szamuely Tibor különítménye akasztatott, a fővárosban – állítólag Romanelli olasz alezredes, antantmegbízott határozott fellépése miatt – a vártnál enyhébb volt a megtorlás: a ludovikás növényeket pl. csak marxista előadások meghallgatására kötelezték, az angyalföldi tüzei kimagyarították a 20 ágyúlövést, de Újpesten – amely ekkor még nem tartozott Budapesthez – a proletárdiktatúra keményen lépett fel.

Letartóztatások, kivégzések következtek. Az akkori Vasút (ma: Görgey Artúr) utcában a rendőrség udvarán lőtték agyon az elfogottak közül Martinovich Béla kereskedőt, másutt végeztek Papp Imre munkással, Takáts Károly és Dezső Elemér magántisztviselőkkel, Hajden László festőművésszel, Rajcsek László tartalékos hadnaggyal és sofőrjével. A jegyzőkönyv szerint „egy ismeretlen, úriasan öltözött férfi” is az áldozatok közé került. Orczy Lászlót, a népszerű megyeri vendéglő tulajdonosát keresték, de elmenekült, nevelt fia, Karó Imre gyári munkás már nem volt ilyen szerencsés. A kivégzettek emlékét 2004 óta a Deák Ferenc utca 23. számú ház falán egy fekete márványtábla őrzi. □

Mauthner Bőrgyár

Epizódok Aschner Lipót életéből

6. rész: Siker és megaláztatás

1939-ben – abban az évben, amikor az újpesti székhelyű gyár már több mint 25 millió darab izzólámpát gyártott – és 17 millió pengős exportjával megelőzte a korábban piacvezető Philipset – Magyarországon hatályba lépett az 1939/IV. törvény, azaz a második zsidótörvény. „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló, május 5-én megjelent jogszabály 12%-ban állapította meg az ipari és kereskedelmi vállalatoknál dolgozó zsidók arányát. Aschner Lipót, a gyár vezérigazgatója sajátos huszárvágással tett eleget az előírásnak. A Tungsram zsidó származású dolgozóinak elbocsátása helyett munkafelvételt hirdetett nem-zsidók számára, így növelve meg 88%-ra ez utóbbiak arányát.

Az 1930-as évtized végére az Egyesült Izzó a kontinens multinacionális konszernjévé vált. A gyár csoport 15 termelő vállaltból állt, 30 önálló és 50 bizományosi kereskedelmi külképviselettel rendelkezett. A cég vezérképviseletét az Egyesült Államokban a General Electric látta el. Az Osram, a Philips és a Tungsram részvényátadásokkal finanszírozta az egymástól megszerzett szabadalmakat és licenceket. Ily módon a világ legjelentősebb lámpagyáraiban bonyolult kereszttulajdonlások alakultak ki.

A kiterjedt gazdasági és társadalmi kapcsolatokkal rendelkező Aschner tisztában volt a világpolitikai helyzettel. Tudta, hogy bármelyik pillanatban kitörhet a háború. Kivándorolhatott volna, mégis maradt. 1939 szeptemberére érvényes hajójegye volt a Queen Mary nevű óceánjáróra, amellyel a new yorki világkiállításra kívánt eljutni. Végül lemondta az utat, mert aggódott, hogy nem tud majd visszatérni. A történések őt igazolták: 1939. szeptember 1-jén – a második világháború kitörésének napján – a Queen Mary elindult New York felé. Amikor kikötött, a kapitány

azt az utasítást kapta, hogy várja be a másik két tengerjártót, a francia Normandie-t és a Queen Elizabeth-et. Az angol felségjelű hajókat Ausztráliába vezényelték, ahol mindkettőt katonai csapatszállítóvá alakították át.

A következő években a háború elérte Magyarországot, Újpestet, és a következmények alól az izraelita vallású Aschner sem mentesült.

1942 tavaszán a Tungsram dolgozói közül százötven munkást és mérnököt vonultatott be munkaszolgálatra: zsidókat, antifasisztákat, a szociáldemokrata párt tagjait. A vezérigazgató életkora miatt mentesült a behívás alól.

1943 tavaszán Németország hadimegrendelést kívánt adni a gyárnak egy speciális rádiócső gyártására. A cégvezetés akkoriban az ismeretlen gyártástechnológiára és a termelési telítettségre hivatkozva még nemet mert mondani. 1944. március 19-én – Magyarország német megszállásának első napján – azonban már senki, semmire nem mondhatott nemet. A 73 éves Aschner Lipótot a Gestapo előbb a városparancsnokságra, majd a toloncházba hurcolta. Dr. Szita Szabolcs történész kutatásai szerint Aschnert az első transzporttal, március 26-án késő este, egy német szabadságos vonathoz kapcsolt vasúti személykocsiban vitték Ausztriába, a Bécshez közeli oberlanzen-dorfi lágerbe. Ugyanebbe a csoportba sorolták a hazai nagytőkések közül Chorin Ferencet, Kornfeld Pált, Budai Goldberger Leót, valamint Andorka Rudolf tábornokot, Baranyai Lipótot, a Magyar Nemzeti Bank volt elnökét, Laky Dezső egyetemi tanárt, volt minisztert, Lenkey Géza ezredest, Perlaky György képviselőt, Szentiványi Lajos képviselőt, Lajos Iván pécsi tanárt és Parragi Györgyöt, a Magyar Nemzet publicistáját. A tábor parancsnoka Schmidt SS-Untersturmführer volt, az őrség SS katonákból és új „volksdeutsch” („népi-német”) önkéntesekből állt.

A mintegy félszáz főből álló csoportot három részre osztották. Elkülönítették a nőket, a zsidónak minősülteket és az árjakat. A foglyok az első héten nem tudták, hogy hova érkeztek.

A letartóztatások ellen sem a Sztójay-kormány, sem Horthy Miklós kormányzó nem tiltakozott. Egyetlen alsóházi képviselő, Közi-Horváth József katolikus pap, teológus vetette fel a parlament március 22-i ülésén a letartóztatások és az alkotmányos rend megsértését. Tasnádi-Nagy András képviselőházi elnök azonban a házszabályokkal ellentétesnek nyilvánította a győri képviselő hozzászólását, akit képviselőtársai is lehurrogtak.

Egy héttel az első transzport után, teherautón érkezett Budapestről Oberlandendorfba a magyar arisztokratakból, képviselők-ből, szociáldemokrata vezetőkből és zsidónak minősült személyekből álló következő csoport: Sigray Antal gróf, Apponyi György gróf, Szapáry Antal gróf, Rassay Károly képviselő, lapszerkesztő, Peyer Károly és Buchinger Manó szociáldemokrata politikusok, Fellner Frigyes nyugalmazott egyetemi tanár, és Kornfeld Mór baró. Ott volt Sombor-Schweinitzer Józsefné (a budapesti rendőr-főkapitányság politikai rendészeti osztálya vezetőjének felesége) és Andrassy Mihályné grófnő, Károlyi

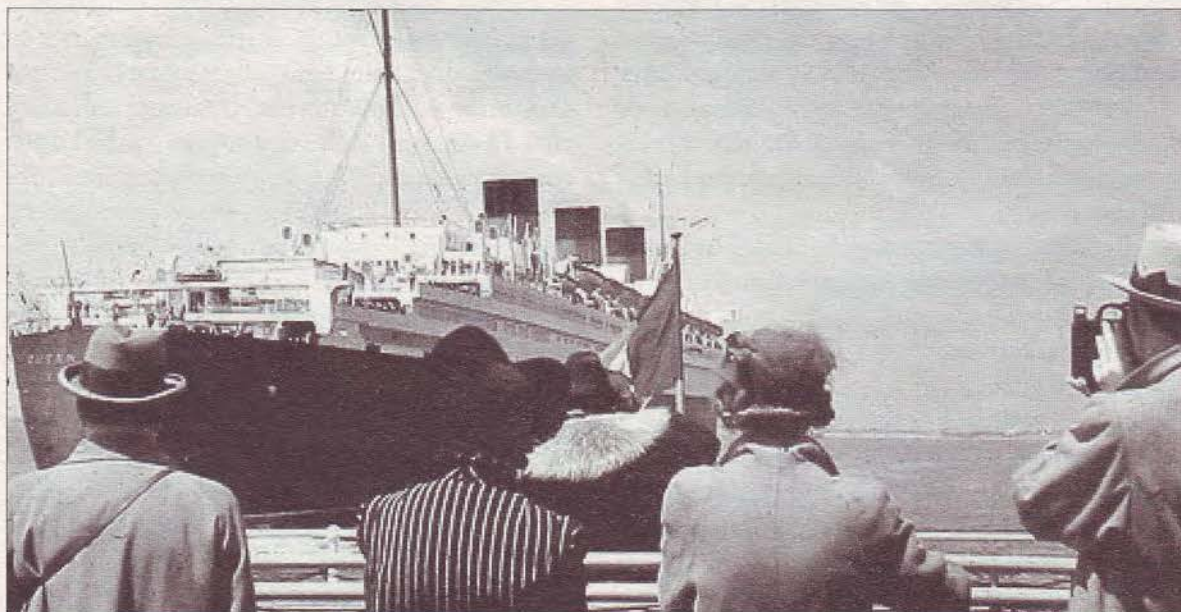
Gyula egykori miniszterelnök leánya. A transzportban voltak a Budapesten őrizetbe vett olaszok, lengyelek és a vidéki magyarok is.

Aschner Lipót hat héttel később, 1944. május 5-én szállították át a felső-ausztriai, Linz melletti Mauthausenbe. A mauthauseni koncentrációs tábor 1938-ban a német nemzeti szocialista kormány ellenzőinek „védőőrizete” céljából létesítették. Az első magyar foglyok érkezésekor már hat éve működött. Ez a láger a kőbányájában végzett brutális munka és az őrsemélyzet sadista módszerei miatt vált hírhedtté. Fennállása alatt az oda szállított 199 404 foglyból 119 000 meghalt.

A vezérigazgató nélkül maradt Tungsramban Bay Zoltán és Jankovich Dénes vitte tovább az ügyeket. Bay a műszaki-fejlesztési, Jankovich a kereskedelmi és adminisztratív területet irányította. Amikor 1944 márciusában a németek – immár a Magyar Honvédség támogatásával – ismét hadimegrendeléssel jelentkeztek, a vállalat vezetésének engednie kellett. Az újpesti anyavállalat az igényelt rádiócsövek gyártásával a Tungsram bécsi gyárát bízta meg.

Aschner Lipót elhurcolását követően a gyár vezetése azonnal tárgyalásokba és levelezésbe kezdett a vezérigazgató kiszabadítása érdekében.

(Folytatjuk...)

1939. szeptember 1-jén a Queen Mary utoljára szállított polgári utasokat Európából az Egyesült Államokba. Aschner Lipót nem szállt fel a hajóra.

DR. HACK FRIGYES

Újpesti mozik

Nagyon korán találkoztam a mozgó képek csodájával. Az 1930-as években, a Nyár utca egyik óvodájában, az áldott emlékű óvónéni – Takáts Lajosné Gyűszű Karola – szervezte azt a vetítést, amelynek történései még ma is elevenen élnek emlékezetemben. Nem volt ritka az óvodai életünkben, hogy egy bábos vagy más mutatványos szórakoztatott bennünket, de a kezdetleges diavetítő és a kézzel hajtott – kurbli – filmvetítő a legtöbbünk előtt ismeretlen volt. Az óvoda egyetlen terme szolgáltat moziként, a sötétítést a téli délután szürkésege biztosította. Bezzeg a lámpaoltás után a szürkességnek semmi nyoma nem maradt, noha a képek nem voltak szí-

neseek. De Popeye, Micky egér, Donald kacsa és társaik láttán az egész óvoda zajongó csirkeketreccé változott. Persze a mai, tévénevelte gyerekek fintorognának a hardver tökéletlensége miatt: más vetítövásznon nem lévén, az óvónéni fehér köpenyén ugráltak a bohókás figurák.

Még óvodás koromban igazi moziba is elvittek a szüleim, de ennyi év után csak arra emlékszem, hogy anyám egyik barátnőjének meg kellett mutatnom szteppelési tudományomat, amelyet Shirley Temple lábairól lestem el. Azt talán nem sokan tudják, hogy az ősidőkben a mozilátogatást nem nagyon ajánlották a kiskorúaknak, sőt helyenként tiltották is. A puritán Amerikában Shirley Temple sem nézhette meg saját filmjeit 14

Az Alkotmány mozi az 1960-as években

éves kora előtt. Nálunk a tiltás csak a „fel-
nőtt”, a szerelmes témákra terjedt ki.

Az újpesti mozik világa a há-
ború évei alatt, kisiskolás
koromban nyílt meg előt-
tem. Természetesen szülői
kísérettel jutottam el a vá-
rosközpont mindhárom mozijába, legtöbbször a vasárnap kora délutáni előadásra. Az Árpád úton, a Apponyi utcához (ma: Mártírok útja) közel állt az akkor legnagyobb mozi, a Corso, amely a háború után néhány évvel az Alkotmány nevet kapta. Az én gyermeki érdeklődésemet a moziban látható jelenségek még igazából nem kötötték le. Amire élénken emlékszem, az a többször látott képsorok sztereotípiája. A hetenként változó Híradó egyes rovatait minden alkalommal ugyanazok a képek vezették be. A sporthírek előtt japán óriások bírkóztak, nevetséges ágyékkötőben. Egy másik ismétlődő képsoron motorbiciklik dagasztották a sarat és bukfenceztek le a meredek hegyoldalon. A másfél órás nagyfilm vetítését gyakran előzték meg rövid rajzfilmek vagy burleszkek. Ezeket élveztem igazán! Innen ismerem a Stan és Pan párost és természetesen a már említett Popeye-t és társait. A Corso mozit azért is szerettem, mert a bejárat melletti édességbolt előtt két automata állt, amelyek egyikéből Stollwerk márkanevű karamelt, a másikkól Tutti-Frutti nevű puha cukorkát lehetett kapni. Ez utóbbiak között volt egy sárgás-zöld színű, amelynek ízét nem tudtam semmilyen ismert gyümölcseivel azonosítani. Évekkel később jöttem rá, hogy ez a háború előtt-után ismeretlen gyümölcs a manapság mindennapos banán volt.

A másik Árpád úti mozi, a Kassai utca sarkán álló emeletes ház földszintjén működő Apollo, a későbbi Fény mozi volt. Emlékeim szerint a lakóház udvarát fedték be nézőtérnek. A tetőzetet magam is láttam a függőfolyosóról (a gangról), amikor a házban látogatóban jártam. Az Appolóban láttam a Hófehérekét, az első egész estét betöltő rajzfilmet.

A harmadik belvárosi mozi – Uránia, majd Szabadság névvel – a Tavasz utca elején, az Ady Endre Művelődési Ház helyén állt, bejárata a Könyves Kálmán Gimnázium-

ra nézett. Legfőbb nevezetessége a nyaranta kedvelt szabadtéri előadás volt. A belső teremben legszívesebben az erkélyen ültem, akár az oldalsó páholyokban, akár a hátsó zsöllyesorokban. A Corsóban is volt hátul erkély, elején négyszemélyes páholyokkal, de csak akkor váltottam ide jegyet, ha a földszintre már nem kaptam. Az Apollónak pedig nem volt erkélye, páholyai hátul egy beugróban és oldalt, a nézőtér falsíkjában kaptak helyet.

A negyedik újpesti mozi a Váci úton a Tündér volt. Nekünk ez a környék már nem számított Újpestnek, ez már a külváros: Megyer volt. Csak kívülről ismertem ezt a mozit, s arról sincs tudomásom, hogy nevét a háború után megőrizte-e. Az Istvántelki úton, egészen az Árpád útnál volt még egy mozi. Az épület ma is áll, egy üzem használja, de akkoriban, a Budapesthez való csatlóás előtt az Istvántelki út keleti oldala Rákospalotához tartozott. A határ nem a vasútvonalt, hanem a Berliini utca–Istvántelki út közepe volt, a Körvasúttól (Madridi utcától) az Árpád útig. A Clarisseum (ma: nevelőotthon) is Palotához tartozott 1949-ig. Ezért, hát ezt a mozit csak örökölte Budapest IV. kerülete, de „újpesti mozi” sohasem volt.

Ezzel szemben volt Újpestnek még egy „fél” mozija, egy olyan játszóhely, amely csak a háború utáni években nyílt meg a nagyközönség számára, s rövid ideig működött. Az Erkel utcában, abban az épületben, ahol most Egészségügyi Főiskola található, ott működött a Pamutgyár Kultúrháza. Talán munkásszállás is volt az épületben valamikor. Hétfégeken voltak vetítések, s olcsóbbak voltak a jegyek, mint az „igazi” mozikban. Nem csoda, hogy diákként gyakrabban jártunk ide. Ebben az időben kezdték újra vetíteni azokat a westerneket – akkor még cowboy-filmeknek neveztük –, amelyek a háborús években nem jutottak el Magyarországra. Egyik emlékezetes örökzöld volt közöttük a Z, a fekete lovas, amelynek újabb változataival a televíziós Zorro-sorozatokban találkoztam.

Az újpesti és a palotai mozikban mindig egyforma volt a műsor. Ennek az a magyarázata, hogy a filmeket kölcsönző cégek kedvezményesen adtak ki egy kópiát két mozinak egyidőben való vetítésre. Ezért a két társult mozi félórás különbséggel kezdte

előadásait és a több tekercsből álló film részteit kerékpáros küldönc hozta-vitte Újpest és Palota között. A rendszer még a háború után is, a mozik államosításáig működött. Zökkenőt csak a komolyabb filmszakadás okozott. Ilyenkor a gépészek két tekercs vetítése között szünetet tartottak, amit zenével és reklám-diákkal töltöttek ki.

Az osztályfőnök előzetes írásos engedélye kellett ahhoz, hogy szülői kíséret nélkül bemerészkedjünk egy előadásra. Természetesen a 40-es években vetített filmek nagyrészt láttam. Talán nem haszontalan megemlíteni azokat a német háborús filmeket, amelyek korán kijózanítottak sok kamaszt a „katonásdi” eufóriájából. Ma is előttem vannak azok a képsorok, amelyek az országúton menekülő francia családokat géppuskázó Stukák és Lüdsoff-sasok fedélzetéről készültek, meg az arcpirító jelenetek az óceánon portyázó, személyhajókra vadászó tengeralattjárók „sikereiről”. A háború utáni években kellemesebbek voltak az élmények. Egyrészt visszajöttek a korábban ellenségesnek számító nyugati filmek. Ismét láttuk Chaplint (A diktátor), Stan és Pant, megismertük Micky Ronney-t, Judy Garland-ot, az Abbot-Costello párost. Ekkor láttam a Rosemary-t (remekbe sikerült giccs!), aminek egyik dalát szerelmes kamaszokként ordítottuk a kiszemelt hölgyeink háza közelében – gyakorolva friss angol tudásunkat: „When I’m calling you, u-u-u... / You will answer too, u-u-u...” Erre az időre esik a Hamlet Laurence Olivierrel, a Valahol Európában, a Róma nyílt város. És ekkor indultak az operafilmek, melyek közül elsőként a Trubadurt vetítették Újpesten.

Az 50-es évek első felében egyetemre jártam, s estéimet a gellérthegy Uránia Csillagvizsgálóban töltöttem, az újpesti mozikat ritkábban látogattam. De az ekkortájt látott Egy nyáron át táncolt, a Királylány a feleségem, a Magam útját járom, a Botrány Clochmere-ben képsorait nem lehet elfelejteni. Ekkor indult a cseh filmek egyik kiemelkedő korszaka, amelyből A császár pékje és a Senki nem tud semmit mellett a kicsit későbbi Szigorúan ellenőrzött vonatok volt számomra emlékezetes. Ha jól emlékszem ebben az idő-

ben láthattuk Heinz Rühmannt, és ekkor lopták be magukat ifjúságunk álmai közé Radj Kapur filmjei, a Csavargó és A 420-as urak is.

Amikor '56-ban visszajöttem Újpestre – most már tanítani – a Könyves Kálmán Gimnáziumba, az iskola és a mozi viszonya megváltozott: nemhogy tiltottuk, egyenesen javasoltuk a diákoknak a filmeket – nagyon helyesen. A kötelező iskolai ünnepségeket is a közeli Szabadság moziban rendeztük, s az elhangzó beszédek után az összebarkácsolt kultúrműsor helyett egy, az alkalomhoz illő filmet vetítettünk. Így került műsorra a Fel-támadott a tenger, a Lúdas Matyi, a Dérnyé, a Bánk bán, a Liliomfi – március 15-én –, és természetesen más alkalommal a Kővirág, az Emberi sors, a Ballada a katonáról, a Szállnak a darvak, A negyvenegyedik, a Szibériai rapszódia –, hogy csak a jobbakat említsem a szovjet filmek áradatából.

Talán azt is érdemes emlékezetbe idézni, hogy az István úti színházépületben (amely a valamikori Kolozsvári, a mai Munkásotthon utca sarkán, az élelmiszerbolt mögötti parkoló helyén állt) is vetítettek alkalmanként mozifilmet. Egyszer – három-négy évesen – anyámmal jártam is itt, de akkor valamilyen esztrád-matinén. Ilyen esztrádnak a három mozi is otthont adott, a rendszeres szilveszteri hakni azonban a Corso-Alkotmány mozi privilégiuma volt. Kovács Erzs, Holéczy Ákos zenekara, a Tabányi együttes, Anita Monti és sokan mások „tisztelték meg” Újpest nagyérdemű publikumát. □

A Tündér mozi

Újpest dunai átkelőhajózása

A megyeri rév története, 3. rész

Átkelőhajózás-történeti sorozatunkat a Megyeri híd megnyitása apropójából indítottuk, bemutatva elődjének, a rév múltjának fejezeteit. Ám még mielőtt tovább folytatnánk „folyami” históriánkat, kis kitérőként említést teszünk a Duna-híd korai elgondolásáról.

1935 elején foglalkozott először a helyi sajtó egy új és nagyszabású forgalomfejlesztési elképzeléssel. Eszerint a Megyeri csárda vonalánál a Szentendrei-sziget déli csücskének érintésével egészen Békásmegyérig új híd épült volna. Dr. Semsey Aladár polgármester eme elképzelést felterjesztette a kereskedelmi miniszterhez, és kérte az építés megindítását. Ezáltal Újpest és harmincnál több dunántúli község közvetlen kereskedelmi kapcsolatát kívánta szorosabbra fűzni, amit a mindenkori időjárástól, vízállástól és kikötési lehetőségtől függő megyeri kompközlekedés nem tudott zökkenőmentesen biztosítani. A híd ügye az 1936-os berlini olimpiát követően került ismét előtérbe, mikor is az 1944-es olimpia budapesti megrendezésével kezdtek el foglalkozni. Az olimpiai stadiont Aquincum környékére tervezték, és így feltétlenül szükségesnek látták a híd megépítését. Ám a Felvidék szeptemberi visszacsatolását követően a Kisalföldet

Dunántúllal összekötő csallóközi híd építése elsőbbséget élvezett, és ez, majd a háború kitörése, valamint az azt követő újjáépítés Csipkerózsika-álomba ringatta a megyeri híd korai tervezetét.

Maradt továbbra a két part közötti kocsiforgalomra, személy- és állatszállításra alkalmas kompjárat. 1938 áprilisától ismét üzemelt, és korabeli hirdetmény szerint a Megyeri csárdától nem csak a Bivalyos csárda-Csillaghegy felé, hanem Békásmegyér-Pünkösdfürdő irányába is indultak járatok. Ezek reggel 6 és este 9, vásár- és ünnepnap, valamint az azt megelőző napokon este 10, esetenként 11 óráig közlekedtek, negyedórás időközökben. A forgalmat valószínűleg pozitívan befolyásolhatta a Trianoni gáton épített, és 1938. július 10-én megnyitott UTE-uszoda, melyet nem csak újpestiek kerestek fel, hanem a környékről – így a túlpartról – is érkezhettek fürdőzők a komp segítségével.

A Bogyay-féle vállalkozásban üzemelő átkelővel azonban akadtak problémák. (Ekkor nem egyértelmű a révbérlő személye: Bogyay László helyett esetenként Bogyay György névvel találkozhatunk a helyi sajtóban.) Ugyanis vagy magas vízállás esetén nem lehetett kikötni Megyeren – úgy látszik, hogy a Szilas-patak felé eső kikötési lehetőség nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket –, vagy a Duna Trianoni-gát alatti egyre növekvő iszapréteg miatt vált nehézkessé a kompok parthoz érkezése. A város 1938 tavaszán ennek megoldását a Palotai-sziget Nagy-Duna felőli oldalára tervezett kikötő építésében látta, ahhoz viszont egy pontonhidat kellett volna fektetni a kocsiforgalom számára. Az 1937-ben még működő Zsilip utcai kis-dunai révkikötőt nem volt érdemes fejleszteni, hiszen teljesen használhatatlanná vált az itteni Duna-szakasz eliszapodása következtében. Ezért 1938 áprilisában a város vezetői elhatározták a kikötő végleges megszüntetését, innen hajók ezévtől már nem

A régi Morgó (Fotó: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Eredeti fényképek gyűjteménye)

indultak, hamarosan itt a Duna is teljesen eltűnt.

A Zsilib utca vonalában a Nagy-Dunához fektetendő pontonhíd pénzügyi hátterének előteremtéséig az Egyesült Izzó új uszodájához vezető vashídon át lehetett volna lebonyolítani a kocsik átjárását, miáltal a komp a Trianoni gáttól indulhatott volna. A város erről többször tárgyalt az Izzó vezetésével, arról is volt szó, hogy a cég által megvásárolt területen a város új töltést építtetne a kikötőhöz. Többször ismétlődő kényszerszünet következett a komp forgalmában a Duna 1939 júniusi és júliusi magas vízállása miatt. Ezen nehézségek következtében – bár a kereskedelmiügyi miniszter Újpest város révjogát 1940-re egy évvel ismét meghosszabbította – az átkelés ebben az esztendőben már meg sem indult.

1938 május elejétől közlekedett a Népsziget Nagy-Duna felőli oldalától, az esztergomi vasút hídfőjétől a Rómaifürdői Hajózási Vállalat járata Római-part és Csillaghegy felé, menetrend szerint 35 percenként. És hogy az előző, 1937-es esztendőben az újpesti öböl felől a Népsziget megkerülésével Pünkösdfürdőre tartó Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) hajója forgalomban volt-e, nem tudni. Ám 1939-ben üzemben lehetett, mert arról van hír, hogy a cég szeptember elején e járatát beszüntette.

A II. világháború árnyékában elhalványultak az információk Újpest dunai átkelésének létéről. 1944-ben felrobbantották a budapesti hidakat, így semmisült meg az újpesti vasúti híd is. A Duna két partja közötti átkelés

egy ideig lehetetlen volt, majd az éppen fellelhető vízi járművek bevetésével teremtettek némi összeköttetést. Főképp a főváros területén álltak forgalomba utasszállító dereglyék és csónakok, illetve 1945 szeptemberére az első kijavított MFTR csavargőzöst is forgalomba helyezték.

Egy 1946 januárjában készített kimutató alapján tudható, hogy a MFTR az előző évben evezős csónakkal tartotta fenn az átkelési forgalmat Újpest és a Római fürdő között. A hírek szerint 1946 májusában viszont még nem indult semmilyen átkelőjárat, így aki Buda felé szeretne volna venni az irányt, kénytelen volt a Parlament mellett felépült Kossuthhidat használni. Vagy még ebben az évben, vagy 1947 tavaszán mégis létesült átkelés Újpest partjaitól. Erről egy szomorú hír alapján szerezhettünk tudomást: március-április fordulóján a Duna nagy hullámverésében felborult az átkelést lebonyolító csónak, utasait – egy kivételével – sikerült kimenteni. A Megyeri csárda mellett magánvállalkozásban üzemelt a rév egy motorral felszerelt „rozoga csónak” és egy hozzá kötött halászladik segítségével. Egy ízben, 1947 nyarán a túlterhelt csónak motorja a békásmegyeri partok előtt 50-60 méterrel kigyulladt, utasai pedig, félve a robbanástól, a vízbe ugráltak. A Dunán tartózkodó csónakok szerencsésen kimentették az átkelőjárat utasait.

1947 májusában az újpesti híd és a Római part között motorhajó átkelés indult, amely reggel 6 és este 10 óra között folyamatosan közlekedett. E járat valószínűleg évről-évre üzemben állhatott a vasúti híd teljes felújításáig és átadásáig, 1955 második feléig.

Téli üzemben a Juliska

A Várhegy mint újabb Morgó állt forgalomba. Felső fedélzetét akkor még utasok nem használták, ponyva sem volt rajta (A szerző felvétele)

Nagy-Budapest 1950. évi hivatalos megalakulását követően csak 1953-ban jött létre a Dunai Rév Vállalat, amely egységes kezelésbe vette az átkelőhajózást, majd a közlekedés- és postaügyi miniszter 1957. július 1-jével a megyei tanácsok hatáskörébe utalta a dunai kompok, révek felügyeletét. Ezt követően a megyer-csillaghegyi átkelőjárat – hasonlóan a többi budapesti átkelőhöz – az ekkor alakult Fővárosi Kishajózási Vállalat (FKV), majd 1968. január 1-jétől a Budapesti Közlekedési Vállalat (BKV) üzemeltetésébe került át.

Az FKV 1958-tól hozzáfogott a megörökölt hajópark cseréjéhez, kis részben felújításához, és egységes flottát szervezett. Tagjai ismert mesék szereplőinek neveit kapták, a megyeri átkelőjáraton is feltűntek a „mesebeli” hajók. Járt itt a 42 férőhelyes „Babszem Jankó”, nagyobb forgalom esetén pedig a 90 fős, egyedi kivitelű „Farkas” vagy a kilenc 100 férőhelyes sorozat egy tagja ingázott a két part között. Utóbbiak – a „hét törpe”, valamint „Jancsi” és „Juliska” – a Magyar Hajózási Rt. (MAHART) Tápai Hajójavítójában születtek 1958-59-ben. E 24 m hosszú és 4,4 m széles hajók egyike került a megyeri járáshoz is. A Tungram strand szomszédságában, már magán a Trianoni gáton lévő kikötőnél legtöbbször a Morgó állomásozott, és innen vitte utasait a túlpartra, Csillaghegyre.

Nagy volt a rév forgalma, hiszen a békásmegyeri lakosok egy része a Váci úti gyárakban dolgozott, ők naponta igénybe vehették, nem kellett nagy kerülőt tenniük az Árpád híd felé. Csúcsidőben ezért is ingázott a hajó 20 percenként, míg napközben óránként

indult, munkanapi utasforgalma 1980 nyarán nagyjából 1000 és 3000 fő között változott. Nyári hétvégi pihenőnapokon pedig az ellenkező parti strandok, budai kirándulóhelyek vonzották az utazókat, a félóránkénti közlekedés szükséges volt. Nyári forgalma így is elérte a napi 2-3000 főt. 1981 januárjától egy jegy 10 éves kortól 3, a 2 és 10 év közötti korosztály számára 2 forintba került.

Átkelőjáratok általában csak tavasztól őszig közlekedtek, a Duna téli jégzajlása idején nem. E hagyománnyal szakítottak 1976-ban, mikor is a március 1-jei újraindulást követően télen-nyáron szállította utasait, csupán a hajóút akadályoztatása, vagy túl magas vízállás miatt kellett átmenetileg szüneteltetni forgalmát. Szintén ezévtől Pünkösdfürdő vált bal parti végállomásává, addig hivatalosan Csillaghegyig, a mai Piroska utcai pontonig közlekedett. 1,1 km-es útját a beosztott hajó 8 perc alatt tette meg. Hétfőtől szombatig 5, vasár- és ünnepnapokon 7 órakor úszott ki az első, elő- és utószezonban 20, illetve 21 órakor, a nyári hónapokban hétköznap 22.40-kor, szombaton és vasárnap 22.10-kor indult az utolsó Megyerről; a túlpartról vissza 8-10 perccel később. A nyolcvanas években már 23 órakor történt az utolsó munkanapi indulás.

A BKV a nyolcvanas évek elején lecserélte hajóparkja egy részét, a papíron „felújítás”-nak elkönyvelt akció keretén belül gyakorlatilag új hajók álltak forgalomba. Ennek köszönhetően 1984-től hivatalosan is 6 percre csökkent a menetidő. Megyer és Pünkösdfürdő között legtöbbször az 1982-ben Balatonfüreden épült 100 férőhelyes 24,6 m hosszú, 6,4 m széles új Morgó (ma: Várhegy) közlekedett.

Másfél évtizede megszokott látvány Megyeren a Gyöngy
(A szerző felvétele)

A Budavár vízibusz, mint alkalmi helyettesítő (A szerző felvétele)

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján megkezdődött a virágzó Váci úti gyáripár, ezzel együtt a munkahelyek megszűnése, ami jelentősen csökkentette az átkelőjárat hétköznapi forgalmát. Hétvégi utasszáma is mindinkább fogyott, ezért elegendőnek látszott kisebb hajót ideállítani. 1994-től a 40 fős, 15,2 m hosszú és 4,2 m széles Gyöngy motoros vált elsődlegesen „megyeri kishajóvá”. Menetrendje is módosult, hiszen már csak óránként egyszer tette meg útját a két part között.

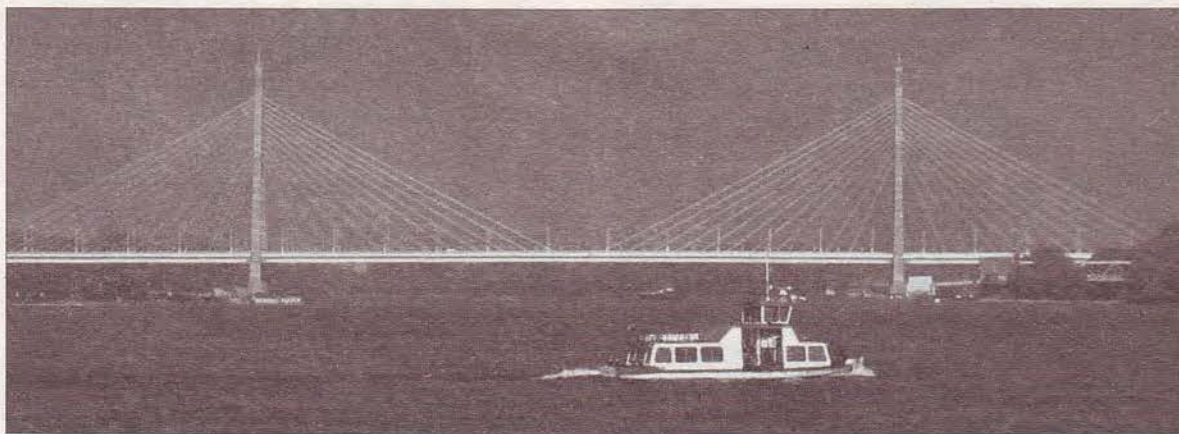
1996-ban a BKV hajózási szolgáltatását vállalkozások kezébe adta. A megyeri járat a révhajózási feladatokra szakosodott Rudas és Társa Bt. kezelésébe került. Előfordult, hogy a Gyöngy javítása vagy más hajó pótlása esetén a cég üzemében lévő másik úszóegység járta a megyer-pütkösdűrdői útvonalat, például 2002-ben a Kisoroszi, idén pedig a Kinga motoros közlekedett. Ugyanakkor a jól ismert vízibuszok egyike, az 1967-es építésű Budavár is nemegyszer állt be a Gyöngy pótlására. A járat ekkor már munkanapokon csak 5 és 21, munkaszüneti napokon 7 és 20 óra között indult Megyerről.

Az új évezred első évei semmi jóval nem kecsegtettek az átkelő háza táján. Bezárt átmenetileg a pütkösdűrdői és 2005-ben végleg a Tungsram strand, így még kevesebb utas vette igénybe a kishajót. A hozzá vezető Rév utca környéke erősen lepusztult és gondozatlan, csöppet sem bizalomgerjesztő környezeten kell átsétálni a kikötő és Váci út közötti távon. A klasszikus megyeri rév erőteljes hanyatlásához leginkább a hat évtizedes álom, a

Megyeri-híd átadása adta meg a kegyelemldőfést. 2008. szeptember 30-a délutánján ünnepélyesen megnyitották a nap- és évszaktól független fix átkelőhelyet, amely nem csupán gépkocsi-közlekedésre hivatott, a hajó potenciális utasai – gyalogosok, kerékpárosok, tömegközlekedéssel (a 204-es buszon) utazók – is külön kiadás nélkül tudják igénybe venni. A révénél ugyanis BKV jegyek és bérletek nem érvényesek, saját díjszába van. 2008 elejétől az addig inflációkövető jegyáremelés megállt, azóta felnőttek részére 230, tanulók és nyugdíjasok számára 165, kerékpár szállítása esetén 200 Ft a viteldíj.

A forgalom ezután jelentősen visszaesett. Míg 2008. szeptember 6-a és 30-a között a teljes árú jeggyel 536-an utaztak, a hídátadást követően november elejéig 147-re, majd a következő két téli hónap elteltével 2009. január elejéig 39-re csökkent a jegytípussal utazók száma. Törölték a munkanapi reggeli első, 5 órás és az utolsó, 21 órás indulásokat is, illetve előfordult, hogy a hajó utashiány miatt egyáltalán nem közlekedett. Bár idén a BKV ZRt. meghirdetett menetrendje szerint március-április hónapban 6, majd 7 órától 19 óráig kétóránként, májustól 5 és 20 óra között óránként kell járnia, mégis bizonytalan üzeme utasainak jelentős megfogyatkozása miatt.

E bizonytalanság azonban az átkelőjárat pusztá léte felett is pálcát törhet. Újpest nagy múltú vízi világának utolsó „gyöngyszeme”, lakóhelyünk menetrendszerinti hajózásának egyetlen – eddigi – túlélője elveszőfélben van. *(Folytatjuk...)*

A Gyöngy motoros és a Megyeri híd – korszakváltás, 2008 (A szerző felvétele)

IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
A versíró Derkovits

115 éve született és 75 éve halt meg Derkovits Gyula. Ez a különleges tehetségű festőművész és grafikus Újpesten is élt. 1926-28 között a József (ma: József Attila) utca 74.-ben, 1931-33 között a Török Ignác utca 6.-ban lakott. Az újpesti táj – elsősorban a kikötő, a Duna-part – több művében is megjelenik. Ilyen Az újpesti hídfeljáró (1927), a Híd-

építők (1932), a Híd télen (1934), A téli kikötő, a Dunai homokszállítók (1934).

Derkovits érzéseit versben is megpróbálta kifejezni. Mérhetetlen nyomorban élt, éhezett. Jegyzetfüzetében fennmaradt írásai-ban nagy erővel jelenik meg az iszonyú elkeseredettség, a társadalmi igazság(osság) utáni vágy. E költemények képekkel teli víziók.

A következő versek most először kerülnek az olvasók elé:

DERKOVITS GYULA

**Feljön
a napunk...**

Szenvedések mérhetetlen
mélységéből, véressen
gőzölögve jön fel napunk.
Es dübörögve hajt az égre,
s gyújt világosságot a
sötétbe.

Törj, zuzz, rombolj!
– A sötétségér nem kár...
Minden csend pilanat a
számodra halált és
szolgasságot tart...
Halod??
Bilincseink panaszkodnak,
de börtönünk falára
eljön a nap, és porrá
zúzza azt!!...

Újpest

Aranyod csengése, vérem
keringése, vérem keringése
aranyod élete.

Nem látom a napot,
de érzem roppant súlyod.
De láttam én már napot,
mikor aranyad nem ért
egy marék homokot.
Nélkülem holt aranyad
csengése, mert életet vérem
keringése ad nekije.
Érzem, hogy mállik vérem
a napod állhat, de ez meg-
torlatlan nem maradhat.
Béklyós kezeim felemelem
és bilincseimet rajtad
töröm széjel én...

1932 márczius 2-án este

D Gy
Újpest*

* Ezúton mondunk köszönetet Molnos Péter művészettörténésznek a versek közlési lehetőségéért.

A verseket az eredeti írásmódnak megfelelően közöljük.

DR. KRISKA GYÖRGY

Az újpesti vizek őrei

Édesvizeink és védelmük napjainkban folyamatosan az érdeklődés előterében állnak, „köszönhetően” a gyakori árvizeknek, folyamszennyezéseknek. A tenni akarás azonban nem elég vízünkünk megőrzéséhez; megóvni csak azt tudjuk, amit jól ismerünk.

A megismerés és a megismertetés szándéka nyomán született meg az elhatározás Újpesten, hogy a Karinthy Frigyes ÁMK Homoktövis Környezetvédelmi Oktatóközpontja irányításával létrejöjjön egy olyan vízvizsgálati központ, amely a kerületi diákok tevékeny közreműködésével vesz részt az újpesti patakok és a Duna biológiai vízminősítésében.

Az újpesti oktatási intézmények közül elsőként a Karinthy Frigyes ÁMK-ban szerveződik meg ősszel az a diáksapat, amelyik az országos BISEL akcióprogramhoz kapcsolódva kezdi meg kutató munkáját. Az intézmény várja azoknak a kerületi középiskolásoknak és tanáraiknak jelentkezését, akik szintén részt szeretnének venni az újpesti áramló vizek megismerésében, védelmében, és szívesen bekapcsolódnának a magyarországi programba.

A Belga Biotikus Index 1984 óta hivatalos biológiai vízminősítési módszer, amelynek középiskolások számára kifejlesztett, egyszerűsített változatát nevezik BISEL-nek (Biotic Index at Secondary Education Level). A módszert Belgiumon kívül Hollandiában, Norvégiában, Görögországban és Magyarországon is alkalmazzák.

Magyarországon a GREEN Pannónia Alapítvány irányításával 2001-ben indult el a BISEL országos környezetvédelmi akcióprogram, amelyben ma már közel 70 középiskola vesz részt. Ezekben az iskolákban olyan diákcsoportok tevékenykednek, amelyek a szaktanárok vezetésével egy iskola közeli patakon vagy folyón végeznek rendszeres ökológiai állapotfelmérést. Eredményeikről egységesített jegyzőkönyvekben számolnak be a www.bisel.hu honlapon. A BISEL program során

rendeznek hazai és külföldi tanártovábbképzéseket, diákkonferenciákat, nyári táborokat.

A kor kihívásainak megfelelően új elemként jelent meg 2008-ban a térinformatikai ismeretek bevonása a BISEL programba. Ennek megfelelően az újabban megrendezett mesterkurzusok célja egyrészt a taxonómiai és ökológiai ismeretek fejlesztése, másrészt a térinformatikai módszerek megtanítása és felhasználása a vízminősítő munkában (www.biselmester.extra.hu). A mesterkurzus eredményeként az érdeklődő diákokból kutató diákok válhatnak, akik számára a tudományos munkában való aktív részvételre is lehetőség nyílik, amire az iskolai körülmények között csak korlátozottan van lehetőség.

Hazánkban számos olyan áramló vízű élőhely található, amely alkalmas helyszíne a diákokkal elvégzett vízvizsgálatoknak. Ezek a lassú folyású síkvidéki patakok – mint amilyen az újpesti Szilas-patak, a Csömöri-patak és a Mogyoródi-patak –, a kőgörgeteges közep-hegységi patakok és Magyarország nagyobb folyói. Az áramló vízű élőhelyeket gyakoriságuk és nagyobb területeket összekötő voltak miatt szinte minden közoktatási intézmény közelében megtalálhatjuk, így nem ütközik nehézségbe megközelítésük. Ezek a helyszínek az egyes települések körzetében jelentősebb mértékű antropogén hatásoknak vannak kitéve, ezért az itt elvégzett vizsgálatok eredményeinek értékelése különösen hasznos a diákok környezettudatos magatartásának kialakításában.

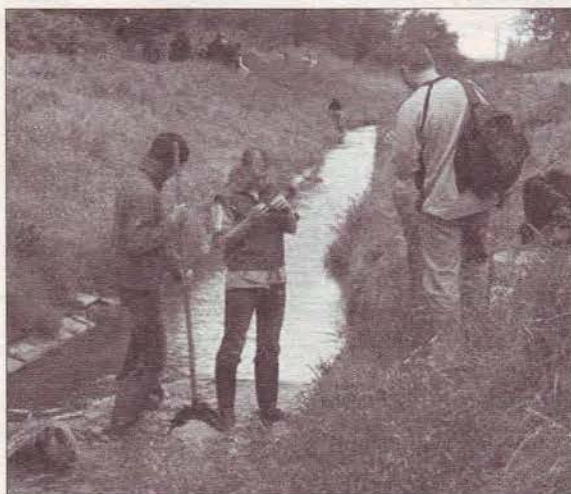
A terepgyakorlati foglalkozásoknak fontos részét képezik a vízvizsgálatok. Ennek során a diákok a fizika, kémia, biológia, földrajz szaktárgyak ismeretanyagához tartozó kísérleteket, megfigyeléseket végeznek. A komplex vizsgálatok eredményeként lehetőségünk van arra, hogy értelmezzünk olyan jelenségeket, amelyeknek hatásai több természettudományos tárgy módszereivel vizsgálhatók. Ilyen jelenség például a természetes eutróficációs folyamat, amelynek okaként és

okozataként változhatnak az áramlástan, hőmérsékleti és vízkémiai viszonyok, amelyek mindig szoros kölcsönhatásban vannak az életközösség szerkezetének változásával.

Az eutróficációs folyamatok komplex vizsgálata mellett különösen fontos lehet a sokféle, és az esetek többségében káros, antropogén hatások elemzése. Ilyenek például a mederátalakítások. A lassú folyású síkvidéki patakok esetében a meder és part kibetonozása, valamint a víz szennyezése kommunális és ipari hulladékokkal. Ezekre sajnos az újpesti patakok esetében is számos példát ismerünk.

A fizikai és kémiai vizsgálatok elvégzéséhez beszerezhetők a terepen is jól használható eszközök és gyorsteszték, ugyanakkor a vízminőséget jól indikáló makrogerinctelen állatvilág vizsgálatához mindaddig nem állt rendelkezésre a szükséges felszerelés. Ennek az egyik oka az, hogy sokáig nem történt meg a Nyugat-Európából átvett különböző módszerek hazai viszonyokra történő adaptálása, míg a másik problémát az egyes élőlénycsoportok biztonságos felismerését lehetővé tevő segédanyagok hiánya jelentette. Ezen a hiányon segített e cikk szerzőjének a Nemzeti Tankönyvkiadónál 2008-ban megjelent könyve (Kriska Gy.: Édesvízi gerinctelen állatok – határozó), amelynek ez év májusában már a második kiadása is megjelent. A téma fontosságát jól mutatja, hogy a könyvet 2009-ben Németországban is kiadták.

Az áramló vizek biológiai állapotának felmérésekor ma már Magyarországon is sok-

Patakvizsgálat

felé használják a vízben élő gerinctelen állatokat, mint a vízminőséget jelző (indikátor) szervezeteket. A vízi makroszkopikus gerinctelen élőlényegyütteseket több sajátosságuk is alkalmassá teszi a vízminősítésre. A természetes és emberi hatások széles skálája mentén „válaszolnak”, a mérgező anyagok, a szervesanyag terhelés, a szélsőséges vízjárás és az élőhely degradációja egyaránt jelentős változást idéz elő szerkezetükben. Segítségükkel térben is jellemezhető az egyes szakaszok vízminősége. Az időbeli hatásokat is képesek megjeleníteni, mert a vízben különböző fejlődési stádiumú egyedek élnek. Ezek testében megjelenhet a szennyezőanyag, illetve az adott társulás szerkezetében is változások történhetnek, amikből visszakövethetjük a szennyezés időpontját. A biológiai válaszok sokkal érzékenyebbek is lehetnek, mint a hagyományos kémiai módszerek. Ennek egyik oka lehet a bioakkumuláció, melynek során az élőlények a szervezetükben koncentrálik a vízbe jutó szennyező anyagot. A vizek biológiai állapotára vonatkozó megállapítások a közvélemény számára is szemléletesek. Alkalmazásukkal lehetővé válik, hogy az emberközpontú vízhasználati problémák (ivóvíz, közegészségügyi, üdülési problémák) megoldási lehetőségei összekapcsolódjanak a vizek természetes állapotának, élővilágának megőrzésével.

A vízminősítéskor a begyűjtött élőlények alapján jellemezzük az áramló vizet. A különböző víztípusokból történő mintavétel során más és más gyűjtési módszereket alkalmazhatunk. A kis és közepes vízfolyások makroszkopikus gerinctelen élőlényegyütteseinek feltárására a nyeles kézi hálós módszer a legmegfelelőbb. Ennek során a mintavételt folytató személy a vízben áll háttal a vízfolyásnak, és a háló keverő mozgásával gyűjti össze a növényzet közül és a lábbal felkavart aljzatról az áramló vízbe került élőlényeket. A mintavételt gumicsizmában vagy halászhálóban célszerű végezni. Az egyes élőhelyek összehasonlíthatósága érdekében érdemes a gyűjtésre fordított időt előre meghatározni, 15-30 percen. Megfelelő gyakorlat esetén a gyűjtési idő elnyújtása már nem jár együtt jelentős információ növekedéssel, azaz újabb taxonok megtalálásával. □

Hess Pál

A városunk életét évtizedekre meghatározó polgármesterek árnyékában szerényen húzódik meg azon városvezetők emléke, akik csak néhány évig irányították Újpestet.

Ezek egyike Hess Pál.

1884 januárjában született Tamásiban, Tolna megyében. A polgári hagyományokkal rendelkező, katolikus neveltetésű ifjú a budapesti tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. 1907 és 1909 között ügyvédjelölt volt, majd Újpest szolgálatába állt. Hess Pál módszeres alapossggal végezte munkáját, bejárta a ranglétra minden fokát. Fogalmazó gyakornok, majd fogalmazó lett. Pár év múlva jegyzői, árvaszéki ülnöki megbízást kapott.

Az első világháborúban frontszolgálatra küldték, főhadnagyi rangban szolgált. 1914 szeptemberében az első sebesülteket szállító vasúton érkezett vissza Újpestre. A bal karján sérült meg, súlyosan. Vitézségét a Károly Csapatkereszt, a Sebesülési Érem és a Háborús Emlékérem kitüntetésekkel ismerték el. A háborút követően tovább építette hivatali karrierjét. 1922-ben, Semsey Aladár polgármesterré választásakor már főjegyző volt. Az új városvezető egyik közvetlen munkatársa lett, polgármester-helyettesi feladatokról látott el.

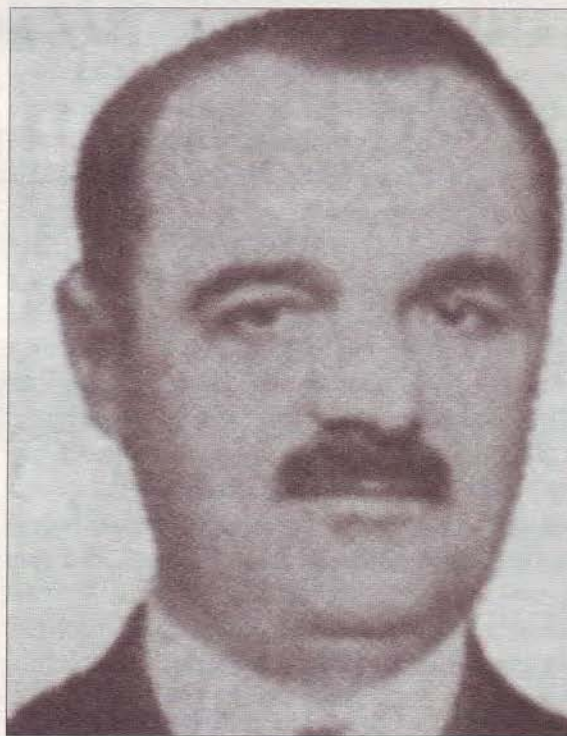
1930-ban ő terjesztette azt a javaslatot a képviselőtestület elé, amely pénzügyi alap létrehozását irányozta elő a várost bemutató díszkönyv kiadásához. Ugyanakkor javasolta Ugró Gyula felkérését az Újpest c. monográfia megírására. Hivatali teendői mellett társadalmi megbízatásokat is vállalt, többek között igazgatósági tagja volt az UTE Rt.-nek is.

Megnősült, feleségével, Lukács Etelkával a kertvárosi Dessewffy utca egyik villájában élt. Gyermeük nem született, így a család kevésbé tartotta távol őt tisztviselői irodájától.

A második világháború közeledtével egyes hatalmi pozíciókban megerősödtek a radikális nézetek hívei. Így lett Pest vármegye alispánja, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt

egyik vezetője, Endre László, aki távozásra bírta Semsey Aladárt. A városvezetői címre Hess Pál is pályázott, de az igazán esélyes jelölt a képviselőtestület által támogatott Szalay Sándor volt. Az alispán végül az újpestiek kívánsága ellenére saját emberét, Pohl Sándor váci járási szolgabírókat juttatta a polgármesteri székbe. Pohl nem sokáig irányította a várost. A következő évben a nagyhatalmi döntés során Magyarországhoz visszakerült Felvidék egyik központjának, Kassának élére került. (A kassai bombázás idején is ő volt a város polgármestere. Ma az újpest-kertvárosi templom kriptájában nyugszik).

Hess Pál ekkor kapta azt a feladatot, hogy lássa el a távollévő Pohl Sándor feladatkörét. 1943-ig csak helyettes polgármesterként tevékenykedett, ekkor véglegesítették hivatalában. Nagyon nehéz időszakban állt Újpest élén. Az egyre terebélyesedő háború nélkülözést, jegyrendszert, a fronton harcoló család-

Hess Pál

apáktól elszakított családok aggodalmát jelentette a városnak. Az ún. második zsidótörvény nyomán feloszlatták a nagy múltú Újpesti Közművelődési Kört, a zsidó személyek neveit viselő utcákat átkeresztelték. Hadiüzemmé nyilvánították a bányagépgyárat és a Chino-int. Hess Pál tőle telhető módon igyekezett enyhíteni a rászorulóknak gondjain. Kötelezte a szintén hadi szolgálatba állított Egyesült Izzó vezetését, hogy a fronton szolgáló katonák helyett a családjukra kereső, gépsorok mellett dolgozó asszonyok kisgyermekai számára létesítsen bölcsődét és napközi otthont.

A település a háborús években is gyarapodott. 1940-ben megnyitotta kapuit az Újpesti Városi Színház a Horthy Miklós (ma: Görgey Artúr) úton, megindult a kertvárosi plébániatemplom építése. 1942-ben felépült a Horthy István kormányzóhelyettes nevét viselő, ívelt repülőszárnyat formáló iskolaépület a Fóti úton. A következő évben átadták a Tűzoltólaktanyát, amely ma az is eredeti feladatkörét látja el.

A polgármester mozgástere a német megszállást követően nagyon beszűkült. Gyakorlatilag a megyében teljhatalmat gyakoroló alispán utasításait volt kénytelen végrehajtani. 1944 márciusában ellehetetlenítették a Szociáldemokrata Párt újpesti szervezetének működését, a Munkásotthont pedig bezárták. Megkezdődött a zsidótörvények diszkriminatív előírásainak fokozott végrehajtása. Június 24-én a korábban összeköltöztetett újpesti zsidóságot a békásmegyeri és a budakalászi téglagyárakba hurcolták, ahonnan rövidesen elindultak a halálvonatok Auschwitz felé. 1944 októberére, a nyilas hatalomátvételt követően a helyzet még kritikusabb lett.

Hess Pál nem akart együttműködni a Szálasi-rezsim hivatalnokaival, ezért december 1-jén, kérésére, nyugdíjazták. A háborús frontvonal ekkor már vészesen megközelítette Újpestet. Hess Pál, hogy feleségét és önmagát biztonságban tudja, elmenekült a városból. A harcok még javában dúltak Nyugat-Magyarországon, mikor városunkban már újraindult a politikai élet. Ekkor vette át a polgármesteri tisztséget Szalay Sándor, bár az is felmerült, hogy Hess Pál térjen vissza hivatalába.

Erre azonban nem került sor. Az Újpesti Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Cso-

portja vizsgálatot indított ellene, hogy feltárja a háborús időszakban végzett tevékenységét. 1945 nyarán a Budapesti Népügyészség vádirata alapján tárgyalást tartottak Újpesten „népellenes bűntett miatt dr. Hess Pál ellen indított bűnügyben”. A per során a népbírák mindent megtettek azért, hogy bizonyítsák: a polgármester „a számára előírt ténykedést túlhaladva” követett el az üldözöttek szabadságát, testi épességét vagy vagyonát veszélyeztető cselekedeteket. A legsúlyosabb vádpont arra a rendeletre utalt, amit a polgármester 1942. június 17-én írt alá, és amely korlátozta a zsidó származású állampolgárok tejhez jutását. A zsidóság akkor panaszt emelt a belügyminisztériumnál, így a rendeletet három nap múlva visszavonták. Hess Pál a tárgyalás során védekezésül elmondta, hogy az alispán határozott utasítására írta alá a rendeletet, és nagyon örült, mikor hatályon kívül helyezhette. A per során meghallgattak tanúkat is. Kelemen Gyula szociáldemokrata politikus a bíróság előtt így nyilatkozott Hess Pálról: „Pártszempontból a legkorrektebb magatartást tanúsította [...]. A Sztójay-kormány alatti magatartásával elégedetlen voltam, és ez ügyben jártam is nála. Hősi gesztusokat ugyan nem vártunk a vádlottól, de többet lehetett volna tenni annál, amit tett.” A többi tanú vallomása is azt sugallta, hogy Hess jó szándékú, de kritikus helyzetekben hezitáló, az eseményekkel sodródó polgármester volt. Sas Elemér belügyminisztériumi tisztviselő szerint „még egy erősebb egyéniség sem tudott volna vitéz Endre László terrorisztikus fellépése ellen cselekedni”.

A népbíróság végül folytatólagosan elkövetett „népellenes bűntett” miatt 10 hónapi börtönbüntetésre és hivatalvesztésre ítélte az egykori polgármestert. Nyugdíját megvonták, de felesége megtarthatta nyugdíjjogosultságát.

Hess Pál a börtönbüntetését letöltötte. Magára maradt feleségének el kellett hagynia otthonukat, házukba pár év múlva Lenkei László tanácselnök költözött be. Az asszonyt jószívű szomszédok fogadták be, az egyik szemközti lakóház alagsori lakásában kapott menedéket. Hess Pál szabadulását követően szintén itt lakott. Újpest egykori első embere teljes visszavonultságban élt. Még megélte, hogy városa elvesztette önállóságát. 1952-ben hunyt el.

Tamási, Kossuth Lajos tér korabeli képeslapon

Tamási, ahol Hess Pál született, Tolna megye északnyugati részén, a Koppány folyó mentén kialakult dombvidék települése. Nevét védőszentjéről, Krisztus kétkedő tanítványáról kapta. A római korból is találtak a közelben szobortöredékeket, de a falut csak egy 1351-ből származó oklevél említi először, leírva, hogy királyi vár állt itt. 1339-ben Károly Róbert a Kőszegieknek adta a birtokot, őket követte a Tamási család 1444-ig tartó uralma.

A gyakori tulajdonosváltást követően a török kezére jutott település szinte elnéptelenedett. A kuruc időkben a várat Béri Balogh Ádám brigadéros védte. A szabadságharcot követően a vár a magyarországi erősségek sorsára jutott, lebontották. Követi a környék építkezéseinél használták fel. Részben beépültek az Esterházy család itt emelt kastélyába is. A Miklósvárként is említett vadászlak ma a település legjelen-

tősebb műemléke. Mai formáját 1819-ben nyerte el.

Tamási a 20. század elején még csak nagyközség volt, mintegy ötezer lakossal. Járási szolgabírói hivatal, közjegyzőség és járásbíróság emelték a környék regionális székhelyének rangjára. Központja, a Kossuth Lajos tér, emeletes épületével, fasorával, korzózó polgáraival már kisvárosias külsőt kölcsönzött a településnek, még akkor is, ha a századeleji képeslap még földes főutcát mutat.

Az igazi lendületet a település fejlődésének a termálfürdő megnyitása hozta 1973-ban. Az itt talált, 52 fokos gyógyvíz jelentős idegenforgalmi vonzerőt jelent. Ma Tamási mintegy tízezres, városi rangú település. A környék híres vadászterület. Az itteni dámvad állomány szigorúan védett, a szarvas mint jelkép a város címerében is szerepel. A közeli Koppány-völgyi Pacsmagi halastavakat a nemzetközi természetvédelem felvette a védett vizes élőhelyek listájára. □

„...látszólag szegény, de belülről a leggazdagabb életet élhettem”

Dr. Gyökössy Endre lelkes úr özvegye, Ruck Reinhild nem Magyarországon született, házassága révén telepedett itt le. Jelenleg is köztünk él, lelki gondozást végez, férje hagyatékát rendezi sajtó alá, könyvfordításokon dolgozik és tanít.

– Kérem, mondja el, hogyan ismerkedtek meg, hogy született az elhatározás, hogy elhagyja szülőföldjét?

– A férjem könyveiben nagyon sok mindent leírt megismerkedésünkről. Édesapám Bázelen egyetemi tanár, ismert nemzetközi jogász volt. Hárman voltunk lányok a családban, ikertestvérem és nálunk három évvel fiatalabb húgom. Egyetemre jártam abban

az időben, tulajdonképpen orosz akartam tanulni, mert nagyon szerettem Dosztojevszkijt, s eredetiben szerettem volna olvasni. Találtam is egy kisebb csoportot. Háborús idők jártak, 1940-ben Németország háborúban állt. Szerencsére Svájc teljesen kimaradt ebből, harcok egyáltalán nem voltak.

– Nem is lehetett érezni a nehéz időket?

– Dehogynem! Sőt nagyon féltünk, hogy oda is elér, hiszen a vonat Olaszországot rajtunk keresztül kötötte össze Németországgal. Elsötétítés, élelmiszerjegyek nálunk is voltak. Minden parkban krumplit, zöldséget vetettek, nagyon vigyáztak, hogy az ország lehetőleg minél kevésbé károsodjék. Sokat spóroltunk, jól meg is tanultam, mert világ életemben beosztással éltem. Visszatérve az egyetemre, nemcsak orosz akartam tanulni, pianista szerettem volna lenni. Zongoraórákat vettem, és szépművészetet tanultam az egyetemen. 18 évesen a teljes napom olvasással, zenegyakorlással telt, gyönyörű időszak volt. Egy lelkesnek készülő fiatalember mindig haza akart kísérni a tanítási órák után. Nem tetszett nekem, udvariasan elhárítottam közeledését – nem, nem köszönöm szépen! Nem akartam vele megismerkedni. Ő persze nem tárgított, így megkértem egy idősebb kolléganőmet, kísérjen mindennap a kisvonathoz, mely hazavitt. Az otthonunk akkor még nem tartozott Bázelen. Kis faluban éltünk, hatalmas parkban lévő kétemeletes házban. Egyszer egy évben mindig bált rendeztek az egyetemen. Soha nem szerettem táncolni, nem is tudtam. Gyerekkoromban édesanyám beiratott minket ritmikus táncra, nagyon szerettem, ikertestvérem viszont nem. Egy darabig egyedül mászkáltam az órákra, de idővel abbahagytam. Egyetemistaként viszont nem jártam sehová szórakozni. Legfeljebb egyszer-egyszer az operába, de főleg koncertre, azt is ritkán, mert egész nap el voltam foglalva. 1941 januárjában jött az egyetemi bál, akkor majd biztos táncol-

Ruck Reinhild és férje az 50. házassági évfordulón

nom kell! Elmentem tánciskolába, mint az első bálom előtt, hogy mégis tudjak pár lépést tenni. Fel kellett újítanom emlékeimben a korábban tanultakat. Nem szerettem, ha hozzámérnek, húznak-vonnak. Abban biztos voltam, hogy felkérnek, mert édesapám ismert ember volt, így nem hagyhattak ki. Ikertestvérem fekete hajú, gyönyörű szép lány volt, vitték is táncolni rögtön. Nyugodtan ültem, engem békén hagynak, úgyis őt viszik, hála Istennek, nekem nem kell menni! Nagy csodálkozásomra igen szép úriember jött az asztalunkhoz, és elég idegenes kiejtéssel kérte édesapámat, elvihet-e táncolni. Soha életemben nem láttam, nem tudtam kicsoda. Édesapám megkérdezte, Bázelen lakik-e, egyetemre jár-e? Igen, válaszolta, s nekem menni kellett. Rögtön mondtam, hogy csalódni fog, nem tudok táncolni. Nem baj, ő jól tud, majd segít nekem. Így is lett. Utána nem engedte, hogy mások felkérjenek. Bárki közeledett, rögtön ott termett, és felkért. Kérdeztem, nem unja még a botladozásaimat? Szép fiatalember volt, igaz én sem voltam csúnyább... Testvéremtől eltérően szőke hajú, de őt annyira körülrajongták, hogy én nem is gondoltam, hogy valaki rám is szemet vethet. Másnap reggel korán egy óriási csokor rózsát hoztak, a kísérő cédulán táncosom aláírása állt: Endre Gyökössy. A testvérem felháborodott; micsoda dolog, neked küldenek virágot, s nem nekem?! Nevettem, bocsáss meg, nem tehetek róla! Csodálkoztam én is, miért küld virágot, mikor olyan rosszul táncoltam. Aztán megint jöttek a hét-köznapiak, s ő az egyetem előtt várt rám. Megköszöntem a rózsákat, megkérdezte, hazakísérhet-e? Mondtam, hogy a kolléganőmmel szoktam menni. Nem baj, válaszolta, akkor hárman megyünk. Séta közben elmesélte, hogy lelkész, pszichológiát tanul itt Bázelen, mert Magyarországon ilyen nincs. Jól beszélt németül, kisfiú kora óta édesapja minden nyáron Ausztriába küldte nyaralni ismerősökhöz, így tanulta a nyelvet. Édesapja, Gyökössy András a MÁV igazgatóhelyettese volt. Sokat utazott, s így sok ismerősre tett szert. Endre mindig megvárt, így többször találkoztunk. Egy alkalommal óvatosan, csak karolva átölelt. Mikor hazaértem, a testvérem megjegyezte, te valaki megölelt téged! Honnan gondolod? Látom a bundádról. Léven január, olcsó macska-

bundában jártam, nagyon hullott a szőre. Endrével is ez történt, a diákotthonban a szobatársa kérdezte őt (éppen az, aki korábban haza akart kísérni): „Te kivel voltál? Macskás a fekete kabátod.”

– *A beszélgetésből házasság lett, de gondolom nem volt egyszerű külföldi fiatalemberhez feleségül menni.*

– 1941-ben a csúcspontján tartott a háború. Várható volt, hogy Endrét haza hívják. Édesapám tudott róla, hogy találkozgatunk, egy alkalommal meghívta estélyünkre. Úgy gondolta, mivel nincs körülöttem a zongoratanáron kívül egy fiatalember sem, akkor legalább őt hívjuk meg. Ekkor már missziós házban lakott, mert a diákotthont nem tudták fűteni, nem volt szén. Később írásaiban is megemlékezett róla, hogy nagyon sokat tanult az ott élő öreg miszionáriusoktól. Tehát meghívtuk, nem tudta hová jön, nem tudott rólam semmit, édesapám foglalkozását sem ismerte, csak azt, hogy professzor. Csengetett, én engedtem be, hosszú út vezetett a háztól a kapuig. Szép nagy kovácsoltvas kapu volt, kinyitottam s megkérdezte: – Magát is meghívták? Nem – mondtam – itt lakom. Később mesélte, hogy akkor nagyon megszeppent, Úristen hová csöppentem – gondolta – ezek gazdag emberek, ekkora házban laknak. Édesanyámnak nagyon tetszett, mert csinos volt, jól táncolt, szerette a zenét, a könyveket, s nála ez jelentőséggel bírt. Sejtette, hogy okos, hiszen magyarként tanult nálunk pszichológiát. Elhatározta, akkor is meghívjuk, ha nincs nagy társaság, mert meg akarta őt jobban ismerni. Legközelebb már Bandi sem volt annyira megilletődve. A nappalinkban gramofon állt, én csak Wagnert hallgattam rajta, de édesanyám feltett egy tánclemezt, s mondta hallja, hogy Bandi szeret táncolni. Ő rögtön fel is kérte édesanyámat, aki nagyon örült, mert nemcsak én nem szerettem a táncolást, hanem édesapám sem. Nagyon szépen táncoltak együtt, mi édesapámmal pedig örültünk, hogy nekünk nem kell. Bandim felbátorodott, a tánc után bekopogott édesapám dolgozószobájába, s mondta: – Professzor úr a lánya kezét kérem, feleségül szeretném venni! Édesapámnak elakadt a szava: Annyira jóban vannak a lányommal? Azt hiszem igen – felelte

Bandi, – de legelőször azt szeretném tudni, hogy professzor úr hajlandó-e egyáltalán foglalkozni a gondolattal, hogy hozzám adja a lányát. Édesapám nem utasította el egyértelműen, Bandi boldogan vette tudomásul, hiszen remélni sem merte, hogy egyáltalán elengednek-e háborús övezetbe. Később szüleim megbeszélték a kérdést, támogatták ügyünket. Édesanyám nagymultú missziós családból származott, ükapám a német császár és Viktória királynő nevezte ki jeruzsálemi püspökké. Anyukám Bazel mellett egy missziós telepen született és nevelkedett, küldetésként fogta fel a házasságomat, s ráadásul a családból sokan sokkal messzebbre, például Mozambikba kerültek. – Magyarország mégsem Afrika – mondták. Édesapám féltett, már akkor megmondta, hogy Hitler el fogja veszíteni a háborút, gondolta, nehéz idők következnek olyan országban, amelyik a németekkel tart. Előre mindent megmondott, milyen sors vár ránk politikailag. Igaza lett, de mi döntöttünk, márciusban eljegyzést, júliusban esküvőt tartottunk.

– Gondolom háborús időkben az utazás sem lehetett egyszerű.

– Holmijaimat nagy hajókofferbe csomagoltuk, mellyel együtt utaztunk, földni már nem lehetett, nem jártak rendszeresen a vonatok. Az Anschluss Ausztriában is rettenetes állapotokat teremtett, élelem sem volt elég. Az átutazás idejére – két napra – élelmiszerjegyeket kaptunk, mielőtt átszálltunk a magyar vonatra, odaadtuk egy bécsi taxisofőrnek. Bandi biztatott, meglátod, Magyarország nem ilyen szomorú és sötét. Hittem is, meg nem is. Nem tudom elmondani a meglepetést, ami a határra érkezéskor várt. Sütött a nap,

A könyvhéten 1997-ben

szépen öltözött lányok kenyeret, tejet, nyújtottak fel szegény utasoknak. S akkor felszállt hozzánk az apósom, nagy csokor virággal a kezében, s kezet csókolt nekem. Még az életemben soha nem csókolt nekem kezet senki! Nálunk nem is volt szokás. Azonnal átszállított bennünket egy szalonkocsiba. Neki mint a MÁV igazgató helyettesének hivatalból járt ilyen. Na, ez tényleg szalonkocsi volt! Bársonyülésekkel, gyönyörűen feltálalva minden jó, mert a magyarok mindig tudtak ilyen csuda dolgokat csinálni. Úgy éreztem magam, mint Alice Csodaországban.

– Megérkezett a fiatalasszony az új hazába, milyen fogadtatás várta? Hogy teltek a hétköznapi napok?

– Az anyósom drága, aranyos asszony volt, de nagy gondot okozott neki, hogy nem tudott németül. Persze akkor ezt még nem tudtam. Viszont előre készültem, még Svájcban vettem német-magyar szótárt, s abból próbáltam magyarul levelet írni. Akkor is, ha nem tudtam a nyelvtant. Bandit kértem, hogy az általam összeválogatott szavakból írjon valamit, édesanyja lássa az igyekezetemet. Első este, miután mi lefeküdtünk, sírt egy kicsit a konyhában. A házvezetőnő megkérdezte, mi a baj. Anyósom elpanaszolta, nagyon helyes ez a fiatalasszony, de még beszélni sem tudok vele. Szegény fiatalasszony – sajnálkozott a lány – még magyarul sem tud! Másfelől az összes palotai lány Bandira várt. Mondanom sem kell, hogy utáltak. Később Bandival levélben is tudatták, nem szép tőle, hogy neki már nem elég jók a magyar lányok. 28 éves koráig itt-hon nem találta meg, akit várt, nekem sem volt kapcsolat, szóval Isten akarata volt, hogy egymásra találjunk. Később mesélte el, hogy mikor először látott az egyetemen, szép-művészet előadáson, egy lámpa alatt írtam valamit, akkor mondta magában: Ez lesz a feleségem! Nem tudta, ki vagyok, mit keresek ott, semmit nem tudott, de az első pillantásra eldöntött mindent! Visszatérve a családra, először anyósoméknál laktunk Palotán, az egyik szobát kaptuk meg. Nagyon igyekeztem mindent megtenni, hogy elnyerjem kedves anyósom szeretetét. Mielőtt férjhez mentem, főzőtanfolyamra is beiratkoztam Bazelben. Csodálatos halakat, pástétomokat készítettünk, de olyat egyetlen egyszer sem főztem soha. A

konyhában anyósom mellé álltam egy füzettel a kezemben, és néztem, mit csinál, s folyton azt kérdeztem, hogy hívják ezt vagy azt, amit használ, így tanultam beszélni és főzni egyszerre. Emellett apósomtól naponta két órányi nyelvleckét vettem, s magyar regényeket kaptam olvasni. Nehéz volt, de átrágtam magam rajtuk.

– *Gyönyörűen beszél Reini néni magyarul. A háborúnak sajnos még nem volt vége, további sok megrázkódtatást hozott.*

– Azt mondták, jobb Budán lenni, ha jönnek bombázások. Bandi jó barátja, Joó Sándor lelkész, szerzett egy hívő családot, nagy nehezen odaköltöztünk. Férjem mint lelkész, minden nap Újpestre jött. Mikor már csak egy híd állt, mert a többi felrobbantották a németek, azt mondtam: tovább nem maradok ott. Visszajövek Újpestre, nem akarok külön lenni a férjemtől. Szereztem egy rossz stráfkocsit, s azzal jöttünk vissza a gyerekekkel. A nagy koffer ott maradt és elveszett. S leköltöztünk a szomszéd ház pincéjébe. Úgy gondoltam, ha már idejöttem, csak övele, Bandival akarok lenni. Férjem volt életem célja, a gyerekek ráadás, Isten ajándéka, de ő az első. 1945 januárban német nevem miatt majdnem elvittek, ha csöngettek, felrohantam a padlásra a jéghidegben, állapotosan. Betegen született kislányom rövid ideig élt. Senki nem értette, hogy miért nem mentem a nyugalmas Svájcba, mikor a háború alatt vagy 1956-ban ki is mehettem volna, mert szüleim hívtak Bandival együtt, állása is lett volna. Maradtunk, mert tudtam, hogy Bandi ott nem lehet boldog. Ízig-vérig magyar volt, magyarokhoz szokott, szeretet vette körül, s enélkül nem tudott volna létezni. Most már elmondhatom, testvéreimhez képest talán látszólag szegény, de belülről a leggazdagabb életet élhettem.

– *Mi történt a háború után?*

– 1942-ben férjem megbízást kapott Ravasz László püspöktől az Újpest-Újvárosi gyülekezet vezetésére. Az új gyülekezettel semmit nem kapott, csak egy kis irodát és pár széket. Parókia sem volt, így lakást kellett bérelnünk. Házaknál tartottuk az első istentiszteleteket, bibliaórákat. Ilyet sem láttam még Svájcban, de tudtam, hogy nekem, mint papnénak ezt is

meg kell tanulnom, segítenem kell a férjemnek. 1945-ben kezdtük el az Attila utcai istentiszteleti helyiség építését, két évig tartott. A palotai házat a háború után el kellett adnunk, mert apósom nyugdíját elvették, kitelepítették őket – szerencsére Bandi jó kapcsolatai révén Szarvasra, rokonhoz kerülhettek. A ház árát felélték szegények. Apósom halála után férjem édesanyja visszaköltözött hozzánk Újpestre, átadtam neki az egész háztartást, ő osztotta be a pénzt is. Soha egy hangos szó nem volt közöttünk. A gyerekek is boldogan fogadták, ilyen nagymama nincs több, mondták. Ma is, ha felmerül a neve, mindenkinek ragyog a szeme. Egy kis félreértés az első gyerek születése után volt csak közöttünk. A házasság előtt, minden eshetőségre, babatanfolyamra is beiratkoztam Svájcban. Úgy tanítottak, hogy hagyjuk a babát sírni, nem árt neki. Először 3 óránként, majd 6 óránként lehet csak etetni – később már én sem csináltam így, de először... A kislányt lefektettük a harmadik szobába, ő böngött éjjel, mi meg aludtunk, de a nagyszülők persze sajnálták őt. Nem szóltak, de én sem mertem szólalni, hogy a pólyában (mert olyat sem láttam addig) még a lábát sem tudja mozgatni szegény. Szóval tanultam folyamatosan. A másik négy babával már nem is ragaszkodtam én sem a kottához. A növekvő gyerekek sok örömet és szeretetet jelentettek nekünk.

– *Szavaiból úgy érzem, a szenvedés mellett jutott öröm is.*

– Igen, ezért hálás is vagyok a sok jó barátoknak és azért, hogy öt gyermekünk közül két lányom életben maradt. Azonban a politika is mindig beleszólt egy lelkész életébe. Férjem nem volt békepap, ami azt jelentette, hogy a legkisebb állami támogatást kapta a lelkészfizetéssel. Ezért nekem kellett munkát keresni, a svájci nagykövetségen kaptam állást, különben egész egyszerűen nem tudtunk volna megélni. Huszonkét évig dolgoztam ott reggel nyolctól délután ötig. Alkalmazkodnom kellett egy tökéletesen más környezethez. Nem volt könnyű, de érdekes és tanulságos. Önállóvá tett. Most az életemet végiggondolva, úgy érzem, ami csak szép és jó volt az életemben, az az én szerető Istenem és férjem által jutott nekem. Fő célom az volt, hogy igazi hívő társa legyek a férjemnek, hogy megfeleljek neki mindenben, hogy háttérrel biztosítsak neki. □

Kiadványok Újpestről

Az Újpesti Városnapokra megjelent kötet első írása térképelemzések révén mutatja be Újpest utcaszerkezetének alakulását. A szerzők a továbbiakban Újpest első épületeiről és azokról a műtárgyakról adnak értékes információkat, amelyek meghatározóak voltak a várossá alakulásban, a mindennapi működésben. Ezek közé tartozik – többek között – az Ister Vízművek és a víztorony, az északi összekötő vasúti híd, az Istvántelki Főműhely stb. A tizenhét írást tartalmazó könyv az Újpesti Önkormányzat támogatásával, a Kossuth Kiadó gondozásában jelent. A kötetet térkép-melléklet és tervmontázs egészíti ki.

„Amikor az ember egy ismeretlen városba érkezik [...], a szobrok, emléktáblák már sejtetik: kiket tisztelnek itt, kiknek az emlékét őrzik [...] az itt lakók” – írja bevezetőjében Kadlecovits Géza, Újpest díszpolgára, a kötet írója és összeállítója. Írásából kiderül többek között, hogy a legrégebbi, ma is létező határkeresztet 1815-ben a Görgey és Erkel utca sarkán, míg az első köztéri szobrot 1885-ben a Baross utcai Jézus Szíve templom kertjében állították a település lakói. Az Újpesti Városvédő Egyesület által második, bővített kiadásban megjelentetett kötet fotókon, szöveges leírásban is bemutatja a település ma is látható, illetve lebontott vagy eltűnt szobrait és emléktábláit.

A könyvek megvásárolhatók az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Bp. IV. Berda J. u. 48.)

Fejtő Ferenc könyvesbolt

Július 23-án, a Bocskai utca 26. szám alatt ünnepélyes keretek között avatták fel a Kossuth Kiadó Zrt. és a Libro Trade Kft. könyves-

boltját. Újpest új könyvüzletét Fejtő Ferenc történészről, publicistáról nevezték el.

Szőnyi-kiállítás

Szőnyi István festményeiből nyílik kiállítás augusztus 28-án 18 órakor az Újpest Galériában. A tárlaton olyan képeket is bemutatnak az újpesti születésű festőtől, amelyeket még sehol nem láthatott a nagyközönség.

Emléktábla és „Főtér program”

Az Újpesti Városnapok keretében augusztus 29-én, 10 órakor a Közművelődési Kör emléktáblát avat a Városháza homlokzatán. Lövy Izsáknak, a település első bírójának domborművét Schrammel Imre, Kossuth-díjas keramikus, szobrászművész készítette. Avatóbeszédet mond dr. Kőrös András, az Újpesti Közművelődési Kör ügyvivője.

Az avatás után kerül sor a „Főtér program” II. ütemének ünnepélyes megnyitására, az első burkolókövek elhelyezésére.

A Kulturális Örökség Napjai

Szeptember 19-én és 20-án Újpesten négy helyszínen várják az érdeklődőket. Az Újpesti Főplébánia Templom (Szent István tér 13.) szeptember 20-án 12-18 óráig (16.30-tól a Made In Brass rézfúvós együttes koncertjével), az Újpest Belsővárosi Református Egyházközség (Szent István tér 24.) szeptember 20-án 11.30-18 óráig (14 és 17 órakor rövid orgonakoncerttel), az Újpesti Zsidó Hitközség zsinagógája (Berzeviczy u. 8.) szeptember 20-án 10-18-ig fogadja a látogatókat. Mindhárom templomban vezetés is kérhető.

A Kozma Lajos Faipari Szakközépiskolában (Deák F. u. 40.) szeptember 19-én és 20-án, 10-18 óráig szakmatörténeti kiállítás látható.

Értesítő a világhálón

Olvasóink néhány hónapja az IWIW-en is regisztrálhatják, hogy ismerik kiadványunkat. Kérjük, hogy a lap rendszeres olvasói jelöljék be „ismerősként” az Újpesti Helytörténeti Értesítőt!

Szeptemberi számunkban az 1., 4., 6., 7., 12., 15., 17. és a 19. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.